

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА

Економічний факультет

Кафедра економічної теорії та економічних методів управління

«До захисту»
Зав. Кафедрою
д.е.н., проф. Андрій ГРИЦЕНКО

«ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА
ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВІЙНИ»
Кваліфікаційна робота магістра

Виконав: студент 2 курсу,
групи ЕЕ-61

Роман ЧЕРНЯТИН

Науковий керівник:
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії
та економічних методів управління,

Тетяна ЧАТЧЕНКО

Рецензент:
д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки
та менеджменту

Ганна ДОРОШЕНКО

Харків 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна
Економічний факультет
Кафедра економічної теорії та економічних методів управління

Рівень вищої освіти другий
Галузь знань 05 СОЦІАЛЬНІ ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ
Спеціальність 051 ЕКОНОМІКА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

“ ____ ” _____ 2024

року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ МАГІСТРА

Чернятін Роман Вікторович _____

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Особливості функціонування аграрного сектора економіки в умовах війни». _____

керівник роботи Чатченко Тетяна Вікторівна. к. е. н., доц., _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від “12” вересня 2024 року № 2101-5/2827 _____

2. Строк подання студентом роботи
19.11.2024р. _____

3. Перелік питань, які потрібно розробити

1) Сутність аграрного бізнесу та його роль у національній економіці; _____

2) Вплив воєнних конфліктів на аграрний сектор; _____

3) Аналіз законодавчої бази та державної політики щодо аграрного сектору; _____

- 4) Особливості функціонування аграрного сектора економіки під час війни;
- 5) Оцінка впливу воєнних дій на виробництво та експорт сільськогосподарської продукції;
- 6) Стратегії державної підтримки аграрного сектора після війни;
- 7) Перспективи інтеграції аграрного сектору України у світовий ринок за умов стабілізації;
- 8) Роль інновацій та новітніх технологій у відновленні та розвитку аграрного сектору після війни;
- 9) Підготовка висновків.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Узгодження змісту кваліфікаційної роботи
2	Підготовка першого розділу кваліфікаційної роботи
3	Підготовка доповіді на наукову конференцію з викладенням основних результатів кваліфікаційного дослідження
4	Доопрацювання першого розділу згідно з рекомендаціями науково керівника. Написання другого розділу кваліфікаційної роботи
5	Доопрацювання другого розділу згідно з рекомендаціями науково керівника. Написання третього розділу кваліфікаційної роботи
6	Доопрацювання третього розділу згідно з рекомендаціями науково керівника.
7	Написання вступу, висновків кваліфікаційної роботи. Оформлення списку літератури.
8	Подання кваліфікаційної роботи на кафедру економічної теорії та економічних методів управління.

4. Дата видачі завдання “19” червня 2024 року

Студент

підпис

Роман ЧЕРНЯТИН
ІМ'Я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник роботи

підпис

ІМ'Я, ПРІЗВИЩЕ

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВІЙНИ	8
1.1. Сутність аграрного бізнесу та його роль у національній економіці	8
1.2. Вплив воєнних конфліктів на аграрний сектор: теоретичні підходи	19
1.3. Фактори, що визначають стійкість аграрного сектора в умовах військових дій	26
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ	31
2.1. Аналіз законодавчої бази та державної політики щодо підтримки аграрного сектора під час війни	31
2.2. Особливості функціонування аграрного сектора економіки України в останні роки довоєнного періоду	35
2.3. Оцінка впливу воєнних дій на виробництво та експорт сільськогосподарської продукції	41
РОЗДІЛ III. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ	53
3.1. Стратегії державної підтримки аграрного сектора у післявоєнний період	53
3.2. Перспективи інтеграції аграрного сектора України у світовий ринок за умов стабілізації	59
3.3. Роль інновацій та новітніх технологій у відновленні та розвитку аграрного сектора після війни	68
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	85

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Аграрна галузь є ключовою складовою економіки України і відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчих потреб Європи та світу завдяки своїм обширним земельним ресурсам та благоприємним умовам для культивування різних агрокультур. Це створює сприятливі передумови для розвитку агробізнесу. Однак, ситуація радикально змінилася після повномасштабного вторгнення з боку агресора, що призвело до глибоких наслідків для всіх секторів, включаючи аграрний. В умовах кризи, виживання та перемога стають основними завданнями для українських підприємців, уряду та суспільства в цілому.

Аграрний сектор має важливе значення у цьому контексті, адже він підтримує економіку країни, забезпечує населення продуктами харчування та створює нові робочі місця, навіть під час воєнних дій. Водночас аграрний сектор стикається з численними ризиками і викликами, які потребують уваги від уряду.

Науковці активно досліджують стан аграрної галузі в Україні та динаміку її розвитку. Так, М. Негрей, А. Татаренко, І. Костенко [1], О. Трофімцева [2], В. Якубів та інші [3], А. Вас та колеги [4] аналізували проблеми, з якими зіштовхувався аграрний сектор до війни, та оцінювали вплив військових дій на його функціонування.

Таким чином, напрямок дослідження впливу зовнішніх чинників на аграрний бізнес та його подальший розвиток в Україні залишається дуже актуальним і важливим для подальшого вивчення.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є аналіз особливостей функціонування аграрного сектора економіки в умовах війни, дослідження основних ризиків його діяльності, обґрунтування дій уряду для забезпечення стійкості аграрного сектору та визначення проблемних питань щодо ефективного функціонування та розвитку сфери АПК у післявоєнну відбудову.

Відповідно до поставленої мети сформульовані такі **завдання**:

- розкрити сутність аграрного бізнесу та його роль у національній економіці:
- визначити теоретичні підходи до аналізу впливу воєнних конфліктів на аграрний сектор та фактори, що визначають його стійкість в умовах військових дій:
- провести аналіз законодавчої бази та державної політики щодо підтримки аграрного сектора під час війни;
- визначити особливості функціонування аграрного сектора економіки України в останні роки довоєнного періоду та надати оцінку впливу воєнних дій на виробництво та експорт сільськогосподарської продукції
- розкрити стратегії державної підтримки аграрного сектора у післявоєнний період:
- визначити перспективи інтеграції аграрного сектора України у світовий ринок за умов стабілізації та роль інновацій та новітніх технологій у відновленні та розвитку аграрного сектора після війни.

Об'єктом дослідження є процеси функціонування аграрного сектору України.

Предметом дослідження виступають механізми та інструменти, що забезпечують стійкість аграрного бізнесу України в умовах війни, а також стратегії державної підтримки аграрного сектора.

Методи дослідження. Дослідження базується на застосуванні діалектичного методу для глибокого розуміння економічних процесів та системного аналізу вивчення економічних явищ. Розв'язання задач, окреслених у даній роботі, було здійснено за допомогою наступних методологічних підходів: абстрактно-логічний метод дозволив теоретично обґрунтувати сутність і ключові аспекти управління стійкістю аграрного бізнесу України; метод економічного аналізу та порівняльного аналізу був використаний для аналізу поточного рівня стійкості аграрного бізнесу України; статистично-економічні методи допомогли у розробці стратегій

підтримки стійкості аграрного бізнесу України аграрного бізнесу України у складних умовах; табличні та графічні методи застосовувалися для наочного представлення даних про діяльність компанії аграрного бізнесу України.

Теоретична база дослідження охоплює ключові принципи економічної теорії та фінансового менеджменту для дослідження аграрного бізнесу, які були висвітлені у ряді національних та міжнародних наукових праць. Для аналізу та узагальнення інформації основними джерелами послуговували офіційні видання Державної служби статистики України, а також матеріали Мінагрополітики України.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

1.1. Сутність аграрного бізнесу та його роль у національній економіці

Концепція "аграрного бізнесу" зародилася наприкінці 1950-х років у країнах Західної Європи та Сполучених Штатах Америки. Поняття було введено американськими науковцями Дж. Девісом та Р. Голдбергом, які охарактеризували агробізнес як комплекс діяльностей, що охоплює виробництво, зберігання, транспортування, переробку, та розподіл сільськогосподарської продукції, а також надання послуг пов'язаних з ресурсним забезпеченням аграрної галузі [7].

У 1963 році Дж. Сакс у своїй книзі про аграрний бізнес вказав на те, що взаємозв'язки між сільським господарством і промисловістю, яка його забезпечує, а також між галузями, що переробляють і реалізують аграрну продукцію, стали настільки тісними, що вживання терміну "агробізнес" стало необхідним для підкреслення цих відносин. Польський економіст А. Вось вважає, що агробізнес є результатом тривалого економічного розвитку, який включає:

1. Поглиблення суспільного поділу праці, включаючи відділення від аграрного сектора ремісничої промисловості, переробних підприємств та торгівлі, зокрема міжнародної оптової.
2. Лібералізацію економічних відносин у національних і міжнародних масштабах.
3. Зростання стабілізуючого впливу фінансових інституцій на економіку [9].

За визначенням Британської енциклопедії, агробізнес представляє собою частину сучасної економіки, що включає процеси виробництва, переробки та дистрибуції продуктів харчування та інших товарів аграрного

походження. Окремо слід зазначити концепцію агробізнесу за А. Хоскінгом, яка диференціює макросередовище та мікросередовище агробізнесу.

Макросередовище агробізнесу об'єднує такі сфери діяльності, як економіка, право, політика, соціально-культурні аспекти, технології, фізичні чи географічні умови, що впливають на бізнес. Мікросередовище, в свою чергу, є тісно пов'язаним з інституційною системою і включає модель взаємодії основних бізнес-функцій з зовнішніми блоками, як-от:

- управління фінансами та облік – інтеграція з ринком грошей, банківськими установами та інвесторами;
- керування персоналом – зв'язок з ринком праці;
- забезпечення матеріалами та технікою – співпраця з ринком сировини, добрив, насіння, машин, енергії;
- маркетинг – взаємодія з дистриб'юторами, маркетинговими агентствами та рекламними інститутами.

Дані елементи підтримують виробничу функцію, а загальну організацію та координацію забезпечує функція менеджменту [6].

В економічній літературі Європейського Союзу також використовуються терміни "харчовий сектор" або "продовольча система", які є синонімами агробізнесу і означають сукупність галузей, зайнятих у виробництві та забезпеченні населення продуктами харчування від поля до столу.

Основні компоненти продовольчої господарської системи або агробізнесу включають сільське господарство, харчову промисловість, оптову та роздрібну торгівлю, а також громадське харчування. Такий підхід демонструє, що розвинені країни підтримують трисферійну модель агропромислового комплексу, де перша сфера включає фондоутворювальні виробництва (висхідний сектор), друга сфера зосереджена на сільському господарстві, а третя сфера охоплює переробку аграрної сировини, її зберігання, транспортування і реалізацію готової продукції (низхідний сектор).

Інноваційність економічних відносин у сфері агробізнесу полягає в переорієнтації з прямих виробничих відносин та економіки сільського господарства на всю систему продуктового ланцюга та маркетинг. Таке бачення агробізнесу відображається не тільки в міжнародних розробках, але й у працях вітчизняних науковців, які аналізують і розробляють подібні моделі для українського контексту (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Визначення поняття "агробізнесу"

Автор, джерело	Визначення
В.Ф.Семенов, І.Ю.Сіваченко, В.П. Федорик	агробізнес – це форма підприємницької діяльності у сфері виробництва засобів виробництва для аграрного сектора, у сільськогосподарському виробництві, у сфері переробки і реалізації продукції, агросервісного обслуговування виробників. Крім того, автори стверджують, що до аграрного бізнесу залучається все населення, коли розраховує витрати на продукти харчування.
Г.О. Андрусенко, В.П. Мартянов, В.Д. Савченко, М.А. Садиков	агробізнес – це економічні відносини між людьми з приводу організації власної справи, пов'язаної з використанням землі з метою отримання прибутку.
Р. Слав'юк	аграрний бізнес – це справа, організована й оформлена юридично одним чи декількома ефективними власниками у сфері виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки, реалізації, а також у сфері агросервісного обслуговування процесу сільськогосподарського виробництва з метою отримання прибутку. Ефективним власником автор вважає тих підприємців, які безпосередньо, а не опосередковано беруть участь в організації бізнесу і ставлять особисті доходи в залежність від фінансових результатів діяльності створеної ними підприємницької структури
Г.І.Мостовий	визначає агробізнес як форму господарювання в аграрному секторі або як комплекс видів підприємницької діяльності, пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції, її зберіганням, транспортуванням, переробкою і доведенням до споживача, а також з виробництвом засобів виробництва для сільського господарства
І.Ю.Сіваченко	виділяє також різні рівні функціонування агробізнесу: перший рівень – агробізнес у фермерських господарствах, кооперативах, агропромислових об'єднаннях; другий рівень – агробізнес у масштабі національної економіки країни; третій рівень – агробізнес у міжнародному масштабі. На практиці, як стверджує автор, усі три рівні агробізнесу взаємопов'язані

Джерело: [1, 2, 3, 4, 5]

За визначенням С.Г.Батажок[6] міжнародна система бізнесу є багатогалузевим та багатофункціональним глобальним комплексом, де

взаємодіють процеси виробництва, зберігання, транспортування та реалізації продовольчої продукції на світовому рівні. Економічні взаємини в рамках цього комплексу складаються на фундаменті міжнародного поділу праці та глобалізації регіональних продовольчих ринків.

В сучасній економічній літературі агробізнес часто визначається як окрема частина національного господарства, що включає групу специфічних галузей економіки; як сфера діяльності підприємств, що займаються аграрним виробництвом; а також як напрям наукових досліджень і знань.

Агробізнес як елемент економіки репрезентує собою систему взаємопов'язаних видів діяльності суб'єктів аграрного ринку, які беруть участь у виробництві продуктів харчування кінцевого споживання та пов'язані між собою через "продуктовий ланцюг" (рис. 1.1) .

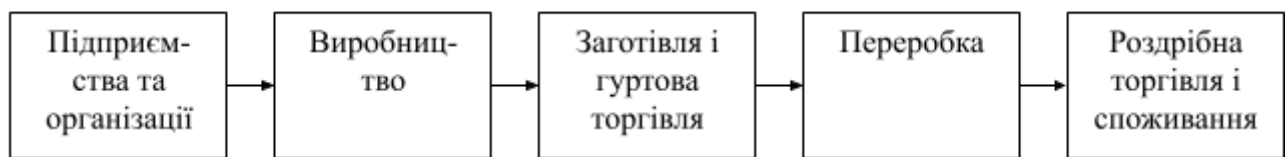

Рис. 1.1. Схема "продуктового ланцюга"

Джерело: Складено автором за [21].

Агробізнес як вид підприємницької діяльності включає в себе різноманітні сфери, серед яких:

- Виробництво засобів для сільськогосподарського та переробного виробництва, а також надання виробничих послуг;
- Виробництво сільськогосподарської сировини;
- Переробка сільськогосподарської продукції;
- Маркетинг та сервісне обслуговування вищезазначених напрямків[9].

На стадії розвитку також перебувають інноваційні напрями, як-от виробництво екологічно чистих продуктів, наукове та інформаційне забезпечення, агротуризм і рекреація.

Основною метою аграрного підприємництва є забезпечення доходу через оптимізацію організаційної структури господарювання та використання економії від масштабу виробництва. Цю структуру підтримують такі чинники, як роль та обов'язки власника, наявність робочої сили, початковий капітал, матеріальні ресурси, продуктивність техніки, а також реалізація планування, обліку і аналізу коштів.

Український аграрний сектор має великий потенціал для розвитку підприємництва, зумовлений зростанням безробіття у держсекторі, наявністю незаповнених ринкових ніш, потребою економіки в нових діях для виходу з кризи та необхідністю інновацій у аграрному виробництві.

Аграрне підприємництво відіграє ключову роль у структурній трансформації економіки, розвитку вітчизняного товаровиробництва та збільшенні конкурентоспроможності, що сприяє зайнятості сільського населення. В умовах ринкових відносин, підприємницька активність та ініціатива бізнесу стають основними драйверами розвитку агропромислового виробництва, вирішення кризових явищ та сприяння динамічному розвитку аграрного сектору України. Підприємницька діяльність на мікрорівні реалізується через різні організаційні форми, що дозволяє адаптувати виробництво до потреб споживачів, збільшуючи частку продукції на ринку, включно з інтеграцією сільськогосподарського виробництва з іншими видами бізнесу [10].

Діяльність суб'єктів підприємництва на ринку регулюється такими основними принципами: вільний вибір напрямку діяльності; володіння та використання майна та коштів на добровільній основі для здійснення підприємницьких операцій; незалежне формування ділової стратегії; вільний набір співробітників; автономне управління заробітком після сплати державних зборів та податків; самостійна зовнішньоекономічна діяльність.

Виділяють три ключові функції для суб'єктів підприємництва:

- Ресурсна функція - це включає формування і ефективне використання капіталу, трудових, матеріальних та інформаційних ресурсів.
- Організаційна функція - охоплює організацію виробництва, маркетингу, та інших аспектів господарської діяльності.
- Творча функція - включає новаторство, генерацію ідей і активне використання ініціативи, а також готовність до ризиків [12].

Суб'єкти підприємництва можуть бути розділені на три основні види:

- Виробниче підприємництво, яке зустрічається в аграрному ринку через різноманітні товариства, фермерські господарства, кооперативи, і компанії, які займаються виробництвом та переробкою сільськогосподарських продуктів.
- Комерційне підприємництво, що охоплює торгівлю та збут продукції.
- Фінансове підприємництво, репрезентоване через банки, кредитні спілки, кооперативи та фондові біржі [14].

Виробниче підприємництво в аграрній сфері націлене на виробництво та переробку продукції, а також на надання послуг, організацію наукових досліджень і селекційну роботу. Комерційне підприємництво займається арбітражем та перепродажем продукції виробничих підприємств, відрізняючись від виробничого відсутністю прямих виробничих ресурсів. Замість цього, основна увага спрямована на вибір того, де і що купувати або продавати.

Фінансове підприємництво являє собою одну з форм комерційного підприємництва, що включає операції з продажу грошей, які можуть бути прямими чи опосередкованими. В цьому контексті, фінансове підприємництво часто пов'язане з емісією різних видів цінних паперів, таких як акції, облігації, кредитні білети та комерційні папери. Тому такі папери підприємці продають або розміщують на ринку за певними умовами та

зобов'язаннями, при цьому таким видом підприємництва зазвичай займаються великі підприємства та банки, а не індивідуальні особи.

Агробізнес як наукова дисципліна вивчає потенціал аграрного сектору, розробляє методики впровадження і реалізації підприємницьких ініціатив, а також включає оцінку та адаптацію інновацій. Поняття агробізнесу розглядається в трьох основних ракурсах: організаційному, галузевому та функціональному. У організаційному контексті, агробізнес і агропромисловий комплекс часто вживаються як синоніми, зокрема в країнах з розвиненою ринковою економікою, де вони символізують комплексний підхід до аграрного виробництва та переробки[17]. Галузевий підхід акцентує на необхідності вертикальної інтеграції в певній сфері аграрного ринку, об'єднуючи виробництво, переробку та маркетинг. Функціональний аспект вказує на важливість взаємовигідної співпраці між учасниками аграрного ринку, що сприяє розвитку підприємництва в аграрному секторі, підкреслюючи важливість новацій та економічних відносин між суб'єктами ринку. Систему економічних відносин між суб'єктами агробізнесу можна подати у вигляді схеми (рис. 1.2).

Значний вплив на формування нових структурно завершених продовольчих підкомплексів у рамках агробізнесових схем має агропромислова інтеграція. Інтеграція включає широкий спектр процесів зближення, пристосування та узгодження діяльності різних підприємств та організацій із метою адаптації до умов ринку та збільшення ефективності господарювання. Агропромислова інтеграція передбачає глибше співробітництво між сільськогосподарськими та промисловими підприємствами, що стимулює розвиток різноманітних агропромислових формувань для раціонального використання виробничих потенціалів.

Основні причини створення інтегрованих агропромислових підприємств включають концентрацію капіталу для встановлення стабільних виробничих і господарських зв'язків у межах технологічного ланцюга, зниження витрат на продукцію через збільшення обсягів виробництва та підвищення конкурентоспроможності, а також створення умов для диверсифікації виробництва та ефективного маневрування ресурсами.

У розвинутих країнах існують два основні типи інтеграції в агробізнесі: вертикальна інтеграція та контрактація. Вертикальна інтеграція означає об'єднання різних етапів виробництва та збуту в рамках однієї компанії, що може включати виробничу, маркетингову або комплексну інтеграцію. Виробнича інтеграція включає співпрацю між сільськогосподарськими та переробними підприємствами, зокрема у вирощуванні та переробці рослинницької та тваринницької продукції. Маркетингова інтеграція фокусується на збуті продукції та постачанні необхідних виробничих засобів.

Контрактація включає угоди між фермерами та промисловими, торговельними компаніями чи кооперативами на переробку і збут продукції. Існують різні типи контрактів, які можуть стосуватися як збутових так і виробничих умов. Збутові контракти регулюють умови продажу продукції, включно з ціною, якістю та умовами поставки, тоді як виробничі контракти встановлюють деталі самого виробничого процесу. Такі угоди зазвичай включають постачання фермам необхідних засобів виробництва, як

наприклад комбікорми, насіння, добрива, а також надання кредитів і консультаційних послуг[24].

Контрактація надає фірмі-постачальнику стабільне надходження продукції і контроль за її якістю, а фермерам - гарантований ринок збуту та доступ до кредитів. Окрім контрактації, значну роль у агробізнесі розвинутих країн відіграють кооперативи, які забезпечують фермерів необхідним обладнанням, матеріалами, фінансовими послугами та збутом продукції. Відмінністю кооперації від контрактації є те, що фермери як члени кооперативу беруть участь у спільній фірмі, маючи корпоративні права власності, що дозволяє їм бути не просто постачальниками, але й співвласниками.

Завдання доставки продукції агропромислового комплексу до споживача виконують підприємства гуртової і роздрібної торгівлі, а також заклади громадського харчування. Однією з важливих форм організації роздрібної торгівлі є так звані "добровільні" ланцюги. Дані ланцюги складаються з однієї або декількох гуртових фірм та групи роздрібних торговців, що працюють за контрактами. Такі об'єднання координують діяльність гуртової та роздрібної торгівлі, забезпечуючи спільні закупівлі та рекламні кампанії, при цьому кожен член об'єднання залишається юридично та фінансово незалежним. Роздрібні магазини в межах "добровільного" ланцюга використовують єдину торговельну марку, уніфікований асортимент і спільну збутову політику, яку визначає головна гуртова фірма.

Протягом останніх десятиліть у країнах з розвиненою ринковою економікою спостерігається значне зростання частки продукції, готової до споживання та з тривалим терміном зберігання. Важливу роль у міжнародному агробізнесі відіграють міжнародні продовольчі компанії, які впливають на виробництво та переробку продуктів, що надходять на світовий ринок.

У країнах, що розвиваються, агробізнес, заснований на інтеграції іноземного та національного капіталів, також активно розвивається. Роль

держави у цьому контексті варіюється від суворої адміністративної централізації до більш гнучкого структурного регулювання, що сприяє адаптації аграрного сектора до ринкових умов[25].

У контексті України аграрний сектор продовжує бути одним з ключових в економіці країни, відіграючи значущу роль у виробничій та експортній діяльності (рис. 1.3).

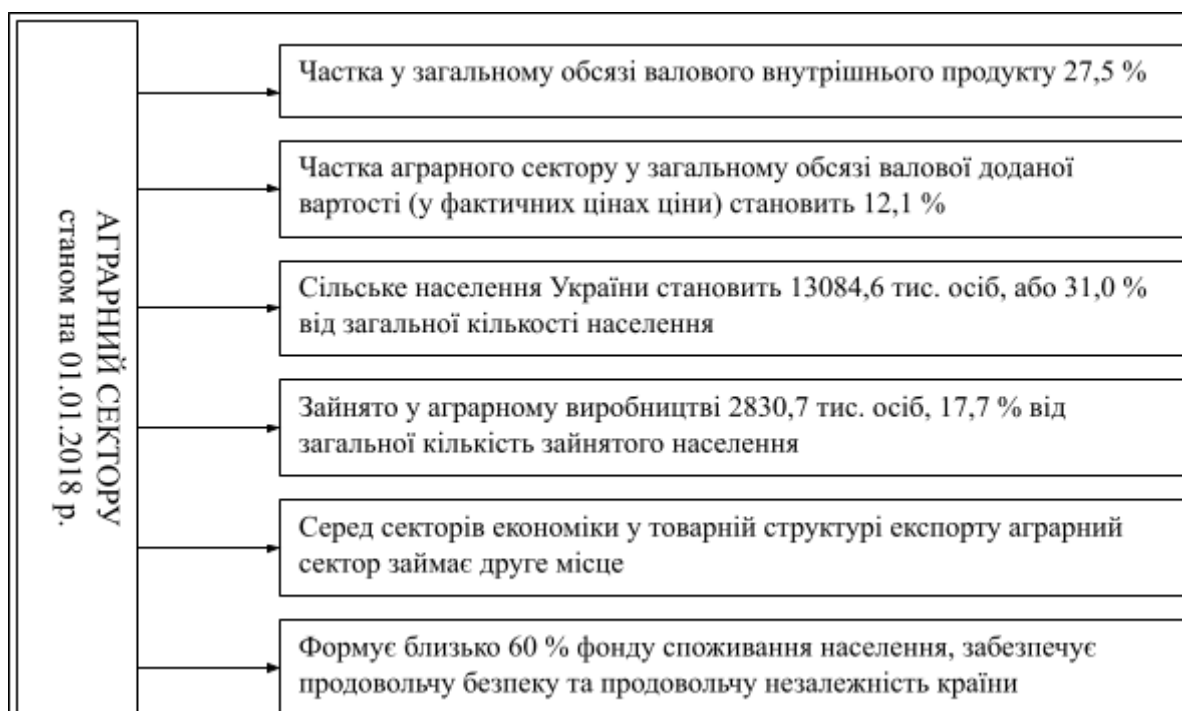

Рис.1.3. Місце аграрного сектору в національній економіці України
 Джерело: Складено автором за [18].

Так, аграрний сектор України мав значний вплив на економіку країни у 2017 році, займаючи 27,5 % валового внутрішнього продукту. Сільське населення тоді становило 13,1 мільйона осіб, що близько 31,0 % від загальної чисельності населення країни. Цей сектор відіграє ключову роль у формуванні споживчого фонду населення, складаючи приблизно 60 % його обсягу, та має вирішальне значення для забезпечення продовольчої безпеки та незалежності України.

1.2. Вплив воєнних конфліктів на аграрний сектор: теоретичні підходи.

Від самого зародження людського суспільства воєнні конфлікти були його невід'ємною частиною. Неолітична революція спричинила майнову та соціальну диференціацію, що, у свою чергу, породило умови для виникнення як майнових, так і немайнових конфліктів на міжнародному рівні. Незважаючи на воєнні дії та конфлікти, людство продовжувало розвиватися, зокрема, через суспільний поділ праці, що сприяв формуванню нової соціально-економічної групи — ремісництва, з якої пізніше зародилося підприємництво.

У період Просвітництва науковці почали більше уваги приділяти взаємозв'язку між війнами та підприємництвом, а до другої половини ХХ сторіччя дослідження в цій галузі стали вестися професійно. Однак, результати таких досліджень все ще залишалися обмеженими, з огляду на те, що вплив війни на економіку дуже залежить від конкретної країни та історичного періоду.

Аналіз стану підприємств, інфраструктури та соціальної сфери виявив основні чинники, які призвели до повної або часткової зупинки виробництва на анексованих чи конфліктних територіях. Дані чинники включають обстріли, відсутність сировини, руйнування ключової інфраструктури, захоплення або мінування підприємств, вимушене переселення робітників, загрози техногенних катастроф, додаткові витрати на відновлення діяльності підприємств, втрату територій та ресурсів. Такі фактори об'єднують під узагальнюючим терміном "фактор війни", що значно ускладнює економічне відновлення і розвиток постраждалих регіонів[27].

Втрати, спричинені впливом фактора війни на майнові об'єкти, розглядаються як економічні витрати для їх власників. Тому такі витрати в практичних розрахунках часто визначають як економічний збиток від війни або анексії, що призводить до зменшення вартості майна. Економічний збиток негативно впливає на вартість майнового об'єкта і вимагає оцінювання для компенсації наслідків цих впливів.

«Натуральний» збиток включає негативні наслідки руйнівної дії на майнові об'єкти, такі як утрати врожайності сільськогосподарських культур чи зменшення термінів служби об'єктів нерухомості. Негативні наслідки лежать в основі грошової оцінки збитків. При оцінці економічних збитків також враховуються збільшення кількості загиблих, поранених, травмованих або хворих, які проживають чи працюють на цих територіях, а також плінність кадрів.

У науковій літературі пропонується ряд методів визначення натурального та економічного збитку від наслідків війни. Основні методи оцінки натуральних збитків включають: метод елімінування факторів, що не відносяться до війни; метод емпіричних залежностей; комбінований метод, що поєднує емпіричні залежності з елімінуванням не пов'язаних з війною факторів. Такі методи, після відповідного коректування, можуть бути використані для оцінки впливу війни на вартість майнових об'єктів, особливо якщо вони знаходяться в зоні збройного конфлікту.

Другий вид втрат внаслідок війни визначається через витрати на компенсацію негативних наслідків, які спричинені фактором війни на майновий об'єкт. Витрати оцінюються за трьома реципієнтними структурами: матеріально-речовинною, «одухотвореною» і екологічною. Основою для визначення таких втрат є оцінки натуральних збитків, які зумовлені змінами стану майнового об'єкта через війну, такими як зниження врожайності в сільському господарстві, погіршення стану територій, а також через збільшення кількості загиблих чи поранених осіб, пов'язаних із цими майновими об'єктами.

Оцінювання «витратної» складової економічного збитку є найскладнішим через потребу точного розрахунку відповідних натуральних втрат. На практиці для оцінки першої «витратної» складової економічного збитку, пов'язаної з витратами на попередження впливу фактора війни, зазвичай використовується порівняльно простий розрахунок, заснований на додатковому залученні ресурсів для захисту майна[12].

«Витратні» складові економічного збитку майновому об'єкту від фактора війни визначаються як сума зазначених вище двох видів втрат, що включають як безпосередні витрати на відновлення та попередження подальших збитків. Застосування цієї категорії для вимірювання втрати вартості майнового об'єкта є одним із підходів, який дозволяє точніше врахувати реальні економічні втрати.

Зрештою, вартість втрати майнового об'єкта, розташованого в зоні збройного конфлікту, вимірюється вартістю вищезгаданих витрат, що можуть мати місце одночасно. Визначення значень цих витрат як складових економічного збитку передбачає проведення варіантних розрахунків для установлення мінімально необхідної величини збитків.

Основний принцип оцінки впливу факторів війни на вартість майнового об'єкта (підприємства) заснований на ідеї найкращого (оптимального) використання майна. Це передбачає проведення порівняльного аналізу для вибору найефективнішої структури економічних витрат, яка забезпечить максимальну вартість оцінюваного майнового об'єкта. В якості інструменту для такого аналізу часто використовується оптимізаційний підхід, зокрема через побудову та рішення оптимізаційних моделей.

Традиційно, поняття збитків використовують для оцінки руйнівної сили катастроф (аварій), де збиток виступає як універсальний спосіб порівняння різних катастроф, що через свою різноманітну сутність не дозволяють здійснити пряме порівняння. Для планування захисних та відновлювальних робіт також потрібна єдина шкала порівняння, яка зазвичай оцінюється за числом жертв або обсягом збитку.

Збройні конфлікти спричиняють наслідки, що залежно від масштабів можуть виявитися в різних аспектах життєдіяльності особистості, підприємства, суспільства та держави. Наслідки війни можуть проявлятися як безпосередньо після конфлікту, так і протягом тривалого періоду, ведучи до ланцюга подій: наслідки – втрати – збиток – відшкодування[29].

На відміну від катастроф, наслідки війни включають вплив її руйнівних та інших факторів на всі сфери державної діяльності. Вони об'єднують всі види змін у соціально-економічній, політичній, науково-технічній сферах, які відбулися, ініційовані або посилені збройними конфліктами. Втрати як частина наслідків пов'язані з негативними змінами в основних сферах життя держави, і можуть також включати в себе санітарні та безповоротні жертви війни.

Збиток від війни охоплює широкий спектр економічних і соціальних наслідків, викликаних воєнними діями, і вимірюється у вартісному вираженні. Це включає не тільки безпосередні пошкодження майнових об'єктів, а й більш широкі соціально-економічні наслідки, такі як втрата життя, здоров'я, порушення звичайного ходу господарської діяльності, втрата власності, екологічні збитки, а також витрати на відновлення пошкодженої інфраструктури та компенсацію постраждалим.

Збиток розглядається як результат зміни стану об'єктів внаслідок якихось подій, явищ, дій, що виражається у порушенні їх цілісності або погіршенні інших властивостей. Оцінка збитків полягає у визначенні їх величини в натуральному або грошовому вираженні, що дозволяє зіставляти різні катастрофи між собою та планувати заходи щодо запобігання та відновлення.

Війна впливає на державу на різних рівнях:

- Зовнішньо- і внутрішньополітичні наслідки: зниження довіри до державних інститутів, зростання соціальної напруженості.
- Військово-політичні наслідки: зміни у структурі та функціонуванні військових органів.
- Соціально-економічні наслідки: втрата власності, витрати на переселення, компенсації, порушення господарської діяльності.
- Екологічні наслідки: погіршення природного середовища, витрати на його відновлення.

- Медико-біологічні наслідки: скорочення середньої тривалості життя, втрата здоров'я.

- Збиток від війни – це не просто кількісна економічна величина, але і комплексне явище, яке залучає широкий спектр наслідків і вимагає інтегрованого підходу до його оцінки та відшкодування [31].

Реальні збитки від війни населенню та довкіллю мають глибокі та різноманітні наслідки, які охоплюють не тільки матеріальні витрати, такі як переселення чи аварійно-відновлювальні роботи, а й ширший спектр збитків, пов'язаних із фізичними та юридичними особами, державою, довкіллям та іншими аспектами.

Зокрема, збройні конфлікти можуть призводити до:

1. Загибелі людей, їх поранень чи захворювань, що можуть призвести до повної або часткової втрати працездатності.
2. Загибелі наземних і водних тварин та рослин.
3. Втрат рухомого і нерухомого майна.
4. Втрат сільськогосподарської продукції та недоотримання доходів від її виробництва.
5. Недовиробництво товарів і послуг через вимушені простой підприємств.
6. Моральні збитки, пов'язані із стресами та переживаннями внаслідок зміни умов життя [35].

Щодо економічного збитку, його можна розділити на:

- прямі соціальні збитки, що включають численні втрати життя, поранення, постраждалих на війні, а також психологічні аспекти втрати довіри до державних інституцій та посилення соціальних суперечностей;
- прямі екологічні збитки, які охоплюють фактичні та потенційні збитки, вимірювані кількісно, включаючи втрату господарської цінності територій, порушення екологічних стандартів;
- непрямі збитки, які включають порушення структури господарських зв'язків та інфраструктури, забруднення довкілля внаслідок руйнувань на

виробництвах із небезпечними матеріалами, а також віддалені глобальні зміни, які важко оцінити в грошовому вираженні[35].

Це всебічне розуміння збитків від війни дозволяє краще планувати та координувати заходи з відновлення та відшкодування, а також з мінімізації наслідків для всіх сторін, залучених до конфлікту.

Повний збиток від війни охоплює не тільки безпосередні пошкодження та втрати, але й витрати, пов'язані з ліквідацією наслідків воєнних дій. Цей збиток визначається на певний момент часу і може вважатися проміжним показником, оскільки загальний збиток від війни буде визначений кількісно у віддаленій перспективі.

Оцінка збитку зазвичай здійснюється за допомогою низки показників, які відображають негативний вплив війни на здоров'я та життя людей, включаючи втрату здоров'я або загибель людей. Вартісна оцінка можливого або реального збитку виконується спеціалізованими оціночними організаціями за узгодженими методиками, що враховують:

1. Поточні ціни на товари та послуги;
2. Судову практику;
3. Досвід майнового та особистого страхування, що включає широку базу оцінок[32].

При великих масштабах збитків використовується агрегований підхід, який дозволяє на основі даних про ушкодження в регіоні виділити зони з різним ступенем пошкоджень об'єктів. Для визначення цих зон все частіше застосовується дистанційне зондування Землі. Цей підхід дозволяє, на основі ступеня ушкоджень та вартості об'єктів у цих зонах, визначити суму збитку в грошовому вираженні.

Прямий економічний збиток від війни включає пошкодження або втрату основних та оборотних фондів, майна третіх осіб. Важливою складовою також є непрямі збитки, які включають збитки та додаткові витрати, що виникають внаслідок порушень в звичайному функціонуванні господарських та соціальних зв'язків.

Таким чином, економічне оцінювання збитку від війни вимагає комплексного підходу та може включати велику кількість складових, які варто розглядати разом для отримання повної картини впливу війни на економіку та суспільство.

Непрямий економічний збиток від війни охоплює тривалі наслідки, які знижують виробничі потужності, обсяги випуску продукції і надання послуг, а також впливають на загальну ефективність економічних процесів. Такі збитки можуть включати скорочення можливостей задоволення суспільних потреб та створення прямих загроз для життєзабезпечення населення через порушення функціонування економічної системи країни чи її окремих регіонів.

Збитки можуть бути викликані прямим знищенням виробничих ресурсів чи виведенням їх з господарського обігу, що також веде до втрат у сфері забезпечення населення основними благами. Макроекономічні наслідки таких подій залежать від масштабів збитку і можуть відобразитися на державному або місцевому бюджетах, якщо вони вимірюються мільйонами гривень[33].

Аналіз наслідків збройних конфліктів вимагає системного підходу, який враховує як прямі, так і непрямі наслідки. Вимірювання макроекономічних наслідків відбувається через загальноприйняті економічні показники, такі як валовий внутрішній продукт, кінцевий продукт і його основні складові, обсяги виробництва і споживання, виробничі потужності, а також через приватні показники особистого споживання, включаючи забезпечення продуктами харчування та іншими необхідними елементами життєдіяльності.

1.3. Фактори, що визначають стійкість аграрного сектора в умовах військових дій

Сільське господарство в Україні займає ключове місце в економіці країни, слугуючи основним джерелом існування для значної частини

населення. Завдяки багатим родючим землям і сприятливим кліматичним умовам, Україна не тільки забезпечує себе продовольством, але й експортує агропродукцію в численні країни світу, включаючи Азію, Африку та Близький Схід. До початку війни сільське господарство демонструвало одні з найвищих темпів зростання серед усіх секторів економіки, щорічно збільшуючись на 5-6%, із часткою у ВВП країни становило 10,9% і забезпечувало роботою 17% населення.

Сільське господарство України характеризується наявністю двох різних моделей виробництва: великого індустріального агробізнесу та сімейних фермерських господарств. Індустріальний агробізнес контролює значну частину орних земель — 53,9%, і забезпечує 54,5% валового внутрішнього сільськогосподарського виробництва, спеціалізуючись переважно на вирощуванні зернових та олійних культур для експорту[31].

В той же час, малі та середні сімейні ферми, які займають 45,5% землі, забезпечують 46,1% всієї сільськогосподарської продукції. Дані господарства вирощують широкий спектр продукції, включаючи картоплю, овочі, фрукти та зерно, а також виробляють молочну та м'ясну продукцію, яка споживається особисто та реалізується на внутрішніх ринках.

Сільське господарство в Україні відіграє важливу роль в забезпеченні продовольчої безпеки країни, а також у світовому продовольчому ланцюзі, особливо у країнах, що розвиваються. Політики часто спрямовують свою увагу на великий агробізнес, що іноді призводить до ігнорування інтересів менших сімейних фермерських господарств, незважаючи на їх значний внесок у внутрішнє продовольство.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 року спричинило серйозні перешкоди у виробництві та торгівлі продовольством, поглиблюючи кризу продовольчої безпеки. Атаки на сільськогосподарську інфраструктуру, мінування угідь та блокада портів значно ускладнили роботу аграрного сектору.

На початку війни найбільше постраждав експорторієнтований агробізнес, але сімейні фермерські господарства та особисті селянські господарства зуміли адаптуватися до нових умов, забезпечуючи необхідними продуктами українське населення та армію [36].

Для підтримки аграрного сектору уряд України та міжнародні партнери розробили низку заходів, включаючи фіскальні стимули, зниження податків, розширення складських потужностей та розвиток альтернативних логістичних маршрутів для експорту.

Процес оцінки збитків, завданих війною українському сільському господарству та довкіллю, став основою для плану післявоєнного відновлення, який було представлено в Лугано, Швейцарія, 4-5 липня 2022 року, а згодом обговорено на Конференції з відновлення України в Лондоні, 21-22 червня 2023 року. Проте існують побоювання серед громадськості та науковців, що такі заходи можуть переважно вигодовувати великий агробізнес, залишаючи за бортом малі сімейні фермерські та особисті селянські господарства[38].

Цей період відновлення співпав із тривалою земельною реформою, яка була спрямована на скасування мораторію на продаж землі, що діяв з 2001 року. Уряд продовжив цю реформу навіть під час війни, не дивлячись на опір і заклики науковців та активістів зупинити зміни. Багато політиків бачать у лібералізації ринку землі шлях до залучення інвестицій в агробізнес та забезпечення необхідних експортних доходів для відновлення країни, які до війни складали 45% від загального експорту.

Враховуючи наміри України вступити до Європейського Союзу, уряду слід переглянути політики розвитку аграрного сектору відповідно до Спільної аграрної політики ЄС. Це потенційно означає зміну фокусу підтримки з великого експортоорієнтованого агробізнесу на більш рівний розподіл ресурсів між усіма гравцями ринку, включаючи сімейні ферми, що сприятиме їхній комерціалізації та загальному сільському розвитку.

Війна, як і інші глобальні потрясіння типу пандемії COVID-19, виявила системні вразливості глобалізованого неоліберального сільського господарства, яке зосереджене на вузькоспеціалізованому виробництві і залежне від міжнародної торгівлі продовольством, паливом і добривами. Руйнування торгівельних шляхів та інфраструктури загрожують життєздатності українських агрохолдингів, а характер їхнього виробництва робить їх надзвичайно вразливими до серйозних потрясінь[38].

З початком війни, розосередженість аграрного бізнесу одного холдингу по всій країні призвела до порушень виробничих і техніко-технологічних зв'язків. Навіть агрохолдинги, чиї землі були поза зоною активних бойових дій, не змогли обробляти поля через руйновані ланцюги поставок. Великі агробізнеси зіткнулися з великими труднощами через неможливість здійснення логістики і високу залежність від складних технологій, які потребують стабільних поставок ресурсів.

Натомість сімейні фермерські господарства та особисті селянські господарства проявили більшу стійкість під час війни. Вони менше залежні від зовнішніх ресурсів та міжнародної торгівлі, мають власне обладнання та техніку, використовують органічні добрива та місцеві сорти насіння, і їхні продукти харчування реалізуються через локальні ринки і неформальні мережі. Тому, дані особливості, разом із взаємопідтримкою і солідарністю в громадах, дозволили дрібним виробникам адаптуватися до складних умов і продовжувати забезпечувати продовольство для власних потреб, а також для місцевих громад, української армії та внутрішньо переміщених осіб.

Велика кількість внутрішньо переміщених осіб, які тікають з зон бойових дій чи великих міст, стали частинкою сільських громад, допомагаючи місцевим фермерам та беручи участь у вирощуванні продовольства. Цей процес дав поштовх для відновлення сільських районів, які були знелюднені, підкреслюючи важливість сімейних ферм у забезпеченні продовольства під час війни.

З початком війни український уряд швидко вжив заходів для вирішення проблеми з експортом зерна та олійних культур, особливо коли росія заблокувала чорноморські порти, ускладнюючи відвантаження урожаю 2021 року. Загальна місткість українських зерносховищ до війни була приблизно 57 мільйонів тонн, але потреби збільшилися до 107,38 мільйонів тонн. У відповідь на це було розгорнуто поліетиленові рукави та мобільні склади для зберігання зерна з іноземною допомогою, та частина зерна була продана внутрішньому ринку за зниженими цінами[38].

Таблиця 1.2.

Динаміка експорту аграрної продукції з України, млн дол. США

Країни	Продукція	2019	2020	2021	2022*
Всього		22,146	22,200	27,710	23,541
ЄС-27		7,035	6,145	7,674	13,002
Основні експортні товари в ЄС-27:					
	<i>молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед</i>	<i>117</i>	<i>140</i>	<i>150</i>	<i>263</i>
	<i>зернові культури</i>	<i>2,493</i>	<i>1,671</i>	<i>1,935</i>	<i>5,190</i>
	<i>насіння і плоди олійних рослин</i>	<i>1,526</i>	<i>1,145</i>	<i>1,479</i>	<i>3,017</i>
	<i>жири та олії тваринного або рослинного походження</i>	<i>1,464</i>	<i>1,746</i>	<i>2,363</i>	<i>3,332</i>
Близький Схід		3,895	3,543	4,935	3,907
Східна Азія		2,361	4,011	4,719	2,150
Африка		3,294	2,924	3,658	1,617
Південна Азія		2,038	2,183	2,889	1,035
СНД		1,433	1,299	1,368	781
Південно-Східна Азія		1,169	1,174	1,205	316
Європа крім ЄС-27		564	639	861	457
Північна Америка		172	135	239	209
Південна Америка		58	53	50	16
Австралія і Океанія		32	31	35	14
Інші		96	62	78	36

За даними Держкомстату України та Державної митної служби України

* За оперативними даними станом на 03.02.2023

Окрім вирішення питань торгівлі та експорту, український уряд вніс низку змін до національного законодавства, щоб гарантувати внутрішню продовольчу безпеку під час війни.

Європейська комісія та український уряд ініціювали програму Шляхи солідарності для сприяння експорту українських продовольчих товарів через різні наземні маршрути та порти ЄС. Додатково, угоди, спрямовані на спрощення торгівлі та логістики, допомогли збільшити експортні потужності України під час війни, підтримуючи її економіку в цей важкий період.

РОЗДІЛ II

ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Аналіз законодавчої бази та державної політики щодо підтримки аграрного сектора під час війни

В квітні 2022 року Верховна Рада України ухвалила законодавчий акт під назвою «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [1], спрямований на адресацію викликів, пов'язаних з орендою землі. Цей закон був відповіддю на критичні обставини, такі як відсутність власників землі через еміграцію та руйнування через війну, а також нестачу фінансових та управлінських ресурсів. Як захід полегшення, закон передбачає автоматичне продовження угод про оренду на рік і встановлення орендної плати до 8% від оціночної вартості землі, полегшення процедури реєстрації земель та можливість безоплатного користування державними та комунальними землями для сімейних ферм.

У травні 2022 року було затверджено інший закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин у воєнний час», який сприяє оренді державних і комунальних земель для розміщення евакуйованих компаній і тимчасово переміщених осіб. Відповідно до цього закону, запроваджено державні ініціативи для переміщення аграрних підприємств із зони бойових дій до більш безпечних областей, таких як Закарпаття, Львів та Чернівці, із підготовкою понад 300 місць для цих цілей на території Львівської області [37].

Щоб підтримати зернових виробників, український уряд скасував імпорتنі мита на матеріали для зберігання зерна та спростив процедуру реєстрації сільськогосподарської техніки та вантажівок.

Кредитна програма "Доступні кредити 5-7-9%", спочатку спрямована на підтримку лише мікро- та малих аграрних підприємств із кредитними ставками 5%, 7% або 9%, була розширена у 2022 році для включення середнього та великого агробізнесу. За новими умовами програми, агробізнес має можливість отримати кредит до 90 млн грн (приблизно 2,4 млн дол. США) зі ставкою від 0% до 9% на інвестиційні проекти чи рефінансування. Такі зміни були внесені за підтримки Світового банку через його програму, спрямовану на стимулювання приватних інвестицій у сектор. Проте, дрібні фермерські господарства до 1000 га виявилися відсіченими від участі через обмежені часові та ресурсні можливості для подання заяв, а також через деякі неформальні перешкоди, виявлені опитуванням НАН України в березні 2022 року [6, с. 75].

Міністерство аграрної політики та продовольства України реалізувало програму підтримки дрібних агровиробників під час війни за фінансування Європейського Союзу, яка передбачає виплати фермерам у розмірі 3100 грн (близько 84 дол. США) за гектар до 120 га та підтримку великій рогатій худобі до 5300 грн (близько 143 дол. США) за одну голову для господарств до 100 голів [37]. Також було запроваджено грантові програми для розвитку садівництва та тепличного господарства, які дозволяють отримати фінансування для висаджування нових насаджень на площі до 25 га та будівництва теплиць до 2 га.

Натомість, механізми та методичні рекомендації Кабінету Міністрів України для компенсації шкоди в аграрному секторі, що мали б спростити відповідні процедури [2], станом на час написання доповіді не були введені в дію. Це змушує агровиробників самостійно збирати необхідні докази та звертатися до різних державних установ для отримання відшкодувань, що є досить складним та бюрократичним процесом, особливо без відповідно підготовленого персоналу.

23 червня 2022 року Україна була визнана кандидатом на членство в Європейському Союзі, що є значним кроком у зміцненні її європейських

інтеграційних амбіцій. В контексті сільського господарства, особливі вимоги до України для здобуття та збереження статусу кандидата не були встановлені, за винятком продовження реформ, передбачених Угодою про асоціацію з ЄС, ратифікованою в 2014 році.

До кінця 2022 року загальний прогрес України у впровадженні положень Угоди в аграрному секторі склав приблизно 60%, що є дещо нижчим показником порівняно з іншими сферами економіки та соціального життя. Процеси адаптації включали коригування політик забезпечення якості агропродукції, стандартизацію торгівлі, обмеження застосування генетично модифікованих організмів та сприяння розвитку органічного сільського господарства. Такі зміни позитивно оцінені сімейними фермерськими господарствами, які прагнуть отримати доступ до ринків ЄС [11].

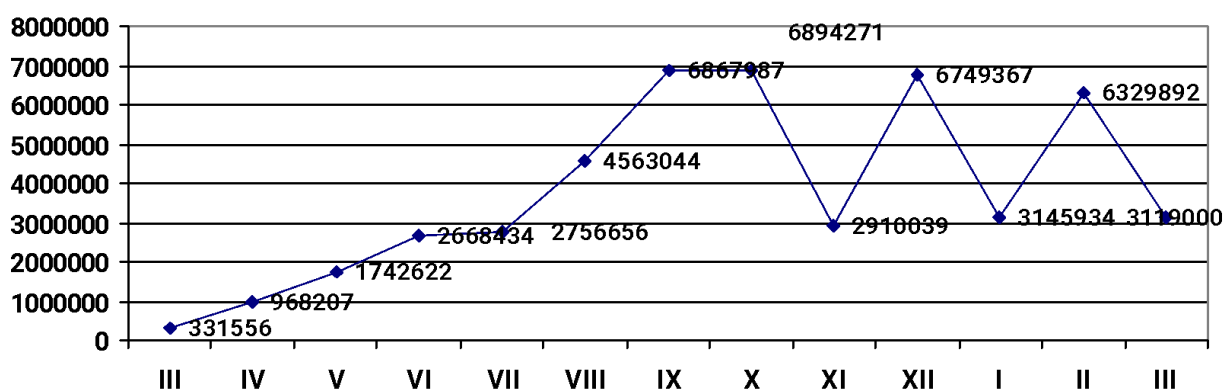

Рис. 2.1. Темпи експорту зернових та олійних культур упродовж березня 2022 р. – березня 2023 р.

Джерело: [16]

Одним із ключових успіхів уряду стало відновлення морського експорту аграрної продукції через так званий «зерновий коридор», запущений 1 серпня 2022 року. Завдяки цій ініціативі Україні вдалося експортувати понад 3,5 млн тонн агропродукції до країн Азії, Європи та Африки. На графіку 2.1, який показує динаміку експорту зернових та олійних культур з березня 2022 року до березня 2023 року, видно зростання обсягів експорту, починаючи з серпня 2022 року. Проте, відзначаються і проблемні періоди,

зокрема в листопаді 2022 року та в січні 2023 року, коли ворожі дії призвели до блокування експортних суден, що спричинило стрімке падіння експортної кривої. Незважаючи на ці виклики, з початку березня 2023 року було експортовано 3119 тонн аграрної продукції. Дії уряду для забезпечення стійкості аграрного бізнесу наведено на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Дії уряду для підтримки аграрного бізнесу

Джерело: [22]

Уряд здійснює важливі заходи для того, щоб порти "Великої Одеси" могли експортувати 3-4 млн тонн аграрної продукції щомісяця, що є зниженням порівняно з майже 5 млн тонн до війни. Такі заходи значно сприяють економіці України, яка отримує значний прибуток з аграрного сектору навіть у складних умовах.

Через часткову блокаду портів, уряд працює над створенням альтернативних логістичних маршрутів для експорту, включно з переговорами з Румунією та Болгарією про використання їхніх морських портів. Однак, ці зусилля потребують часу, якого є обмежено. Також

розглядається залізничний маршрут, хоча він вимагає значних інвестицій в залізничну інфраструктуру.

Важливою сферою діяльності уряду є також посівна кампанія, для якої було вжито низку заходів. Серед них — мінімізація бюрократії для отримання ліцензій та сертифікатів, спрощення імпорту рослинницької продукції, введення нульової ставки акцизного податку на пальне і зниження ПДВ до 7%, полегшення використання пестицидів та агрохімікатів, а також можливість експлуатації тракторів без офіційної реєстрації. Дані кроки мають позитивно вплинути на проведення посівної кампанії, але робота у цій сфері повинна залишатися системною та послідовною. Зокрема, проблема стрімкого зростання цін на пальне та добрива вимагає додаткових заходів для її вирішення.

Для підтримки аграрного бізнесу, уряд ухвалив постанову, яка забезпечує кредитну підтримку сільськогосподарським товаровиробникам [2]. Дана постанова зосереджена на малих і середніх підприємствах із щорічним оборотом до 20 млн євро, які обробляють до 10 000 га землі, і передбачає компенсацію відсоткової ставки по залученим кредитам до 50 млн грн.

Сільськогосподарська політика, яку зараз застосовує уряд України, адаптована до екстрених умов, спричинених війною, і виявилася ефективною для підтримки великих експортно-орієнтованих агробізнесів, які суттєво постраждали протягом першого року військового конфлікту. Однак, ці ж політичні заходи не забезпечують достатньої підтримки малим виробникам продовольства, які також зазнають впливу війни.

2.2. Особливості функціонування аграрного сектора економіки

України в останні роки довоєнного періоду

До початку війни український агропромисловий комплекс був одним з ключових гравців на світовому ринку продовольства. У 2021 році сільськогосподарська продукція становила майже 40% від усього експорту

країни. Україна входила до десятки найбільших світових виробників та експортерів зернових і олійних культур, а також продукції тваринництва [13].

Це свідчить про важливість аграрного сектору для економіки країни і потребу в адекватних відповідях уряду на виклики, пов'язані з війною, щоб забезпечити його стійкість та розвиток в довгостроковій перспективі.

Динаміка показників економічного розвитку агропромислового комплексу (далі – АПК) наведено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка виробництва основних видів продукції АПК

Види продукції АПК	2019	2020	2021	Т. прир., % 2021/2020
Рослинництво				
культури зернові та зернобобові, тис.т	75 143	64 933	86 010	↑ 32,5
буряк цукровий, тис.т	10 204	9 150	10 854	↑ 18,6
соняшник, тис.т	15 254	13 110	16 392	↑ 25,0
картопля, тис.т	20 269	20 838	21 356	↑ 2,5
культури овочеві, тис.т	9 688	9 653	9 935	↑ 2,9
культури плодові та ягідні, тис.т	2 119	2 024	2 235	↑ 10,4
Тваринництво				
м'ясо (у забійній масі), тис.т	2 492	2 478	2 438	↓ 1,6
молоко, тис.т	9 663	9 264	8 714	↓ 5,9
яйця, млн. шт	16 678	16 167	14 071	↓ 13,0
вовна, т	1 734	1 573	1 497	↓ 5,0

Джерело: [36]

Як свідчать дані табл. 2.1, у 2020-2021 рр. у виробництві основних видів агропромислової продукції переважають товари рослинництва і їх темп зростання є позитивним, особливо виробництво зернових та зернобобових культур, виробництво всіх товарів тваринництва знижується. Загалом у структурі продукції сільського господарства у 2021 році рослинництво займає 81,4%, а тваринництво, в свою чергу, лише 18,6%.

Визначаючи перспективи інтеграції сільського господарства України у світовий економічний простір, необхідно враховувати як внутрішній потенціал вітчизняного сільського господарства, так і умови та тенденції, що формуються сьогодні на світових аграрних ринках. Сьогодні сільське господарство займає в економіці України провідні позиції за показниками експорту.

В табл. 2.2 наведено обсяги товарної структури зовнішньої торгівлі України основними продуктами харчування.

Таблиця 2.2

Товарна структура зовнішньої торгівлі України, 2020-2022 рр.

Код і назва товарів згідно з УКТ ЗЕД	2020 р	2021 р.	2022 р.	Відхилення 2022 р. до 2020 р., %
Експорт, млн. дол. США				
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1188,164	1345,3	1472,435	23,9
II. Продукти рослинного походження	11883,238	15558,3	13478,480	13,4
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	5746,921	7037,3	5949,360	3,5
IV. Готові харчові продукти	3361,028	3788,9	2496,965	-25,7
РАЗОМ	22179,351	27729,8	23397,240	5,5
Імпорт, млн. дол. США				
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1258,069	1591,7	1174,848	-6,6
II. Продукти рослинного походження	1989,254	2129,6	1926,622	-3,1
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	280,378	444,2	293,881	4,8
IV. Готові харчові продукти	2970,635	3575,9	2554,735	-14,0
РАЗОМ	6498,336	7741,4	5950,086	-8,4
Співвідношення обсягів експорту до імпорту	3,4	3,6	3,9	X

Джерело: [36]

У довоєнний період агропродовольчий ринок України посідав важливе місце у структурі національної економіки, будучи другим за доходами від експорту після металургійної промисловості. Згідно з даними Державної

служби статистики України, у 2021 році відбулося значне зростання обсягів товарів на 34% до 72,82 млрд доларів США, а експорт зріс на 38,4% до 68,09 млрд доларів [9, с. 15]. Попри загальний від'ємний баланс зовнішньої торгівлі в ці роки, Україна вела торгівлю з понад 200 країнами. Китай був найбільшим покупцем української продукції у 2021 році, імпортувавши товарів на суму 8 млрд доларів, що на 12,7% більше порівняно з 2020 роком. За ним слідували Польща та Туреччина з експортними показниками відповідно 5,23 млрд і 4,14 млрд доларів.

Основні експортні товари включали чорні метали, експорт яких склав 13,95 млрд доларів (зростання на 81,4% порівняно з 2020 роком), зернові культури на 12,34 млрд доларів (зростання на 31,2%) та жири та олії рослинного та тваринного походження на 7,04 млрд доларів (зростання на 22,5%).

Щодо структури власності на аграрний сектор, за даними сайту Latifundist.com, земельний банк п'яти найбільших агрохолдингів в Україні, незважаючи на деяке скорочення останніми роками, все ще становить майже 2 млн гектарів, що приблизно є 6% усіх сільськогосподарських угідь країни. Більшість цих компаній прямо чи опосередковано контролюються іноземними структурами з Люксембургу, Кіпру, США та Нідерландів.

Згідно з дослідженням міжнародної незалежної ініціативи з моніторингу землі Land Matrix Initiative, у сільському господарстві України спостерігається зростаюча присутність іноземних компаній. У 2016 році близько 2,4 млн га сільгоспугідь, що становить понад 5% їх загальної площі, контролювались іноземцями, що вивело Україну на друге місце в світі після Індонезії за цим показником. На початок 2020 року кількість угідь під контролем іноземних компаній збільшилася до майже 4 млн га, з планами щодо подальшого розширення, що потенційно може охопити до 17% усіх сільгоспугідь України [18, с. 101].

Іноземний капітал відіграє значущу роль не тільки у володінні землею, але й у таких сферах, як переробка, трейдинг та логістика сільгосппродукції.

Зазначимо, що серед п'яти компаній з найбільшими земельними банками в Україні, як повідомляє сайт Latifundist.com, всі мають реєстрацію за кордоном. Це свідчить про значний вплив зовнішніх інвесторів на аграрний сектор країни (табл. 2.3)

Великі українські агрокомпанії, такі як Кернел та Укрлендфармінг, використовують свої закордонні підрозділи для трейдингу та інших комерційних операцій, посилюючи свою присутність на міжнародних ринках. Організації на кшталт Ulf Trade Ag в Швейцарії та Restomon Ltd на Британських Віргінських островах є прикладами такої структури. Компанії не тільки вирощують і експортують агропродукцію, але й займаються її переробкою та дистрибуцією через свої міжнародні трейдингові відділи.

Кернел та Укрлендфармінг потрапили до списку 20 найбільших агрокомпаній світу, а NCH Capital, з значною частиною свого земельного банку в Україні, входить до топ-10 цього списку. Загалом, за даними Land Matrix, іноземні агрохолдинги контролюють понад 9% сільськогосподарських земель України.

Таблиця 2.3

Найбільші за обсягами земельних банків агрохолдинги України

Агрохолдинги	Юрисдикція	Земельний банк, тис. га			
		2018	2019	2020	2021
Кернел (Kernel Holding S.A.)	Люксембург	570	530	530	524
Укрлендфармінг (Ukrlandfarming PLC)	Кіпр	550	500	500	500
Агроіндустріальний холдинг МХП (MHP S.E.)	Кіпр	400	396	370	380
ГК «Агропросперіс» (AP Group), засновник NCH Capital	США	370	370	300	300
Агропромхолдинг Астарта-Київ (Astarta Holding N.V.)	Нідерланди	250	250	230	240

Джерело: [20]

Іноземний капітал також інвестується в супутні галузі української економіки, такі як переробка, трейдинг, логістика та торгівля. Великі глобальні компанії, такі як Nestle, Cargill, Louis Dreyfus, Bunge, COFCO, RISOIL, Allseeds, і NOVUS, відіграють значну роль у цих сферах, і в деяких

випадках контролюють велику частину внутрішнього ринку. Зокрема, згідно з даними Антимонопольного комітету України, Кернел та Сантрейд, що є частиною Bunge, володіють 56% ринку рафінованої бутильованої соняшникової олії [18, с. 103]. Це свідчить про високу концентрацію влади та впливу в руках декількох ключових гравців на аграрному ринку України.

Згідно з аналізом від Land Matrix, агрохолдинги в Україні, які мають іноземні інвестиції, контролюють понад 9% усіх сільськогосподарських земель країни.

Іноземні інвестиції не обмежуються лише прямим агровиробництвом, але також активно розповсюджуються на супутні галузі, як переробка, трейдинг, логістика та торгівля. Великі глобальні корпорації, такі як Nestle, Cargill, Louis Dreyfus, Bunge, COFCO, RISOIL, Allseeds, та NOVUS, відіграють важливу роль у цих процесах, часто контролюючи значні частки внутрішнього ринку.

Зокрема, значну увагу викликає те, що компанії Кернел та Сантрейд (дочірнє підприємство Bunge) мають велику частку на ринку рафінованої бутильованої соняшникової олії в Україні, яка сягає 56%.

Показники діяльності найбільших агрохолдингів України у 2021 р. наведено у табл.2.4.

Таблиця 2.4

Показники діяльності найбільших агрохолдингів України у 2021 р.

Агрохолдинги	Персонал, осіб	Потужності зі зберігання продукції, тис.т.	Дохід, \$ млн..	Чистий прибуток, \$ млн..
Kernel Holding S.A.	12807	2500	3992,1	178,5
Ukrlandfarming PLC	20000	2700	658	-158,6
МХП (MHP S.E.)	28500	1100	2055,9	215,4
AP Group	3328	520	322	5,2
Astarta Holding N.V.	10000	550	499,7	1,9

Джерело: [20]

З усього вищезазначеного видно, що діяльність українських агрохолдингів тісно пов'язана з глобальними тенденціями в агропродовольчих транснаціональних корпораціях (ТНК). Ці компанії не лише мають значний вплив усередині країни, але й активно розширюють свою присутність за кордоном, що дозволяє класифікувати їх як ТНК.

Приклади таких глобальних операцій включають Миронівський хлібопродукт (МХП), який володіє підприємствами в Нідерландах та Словаччині і восени 2018 року придбав більшість акцій словенської компанії Perutnina Ptuj. Інші компанії, такі як «Рошен» і «T.B. Fruit», мають виробничі підрозділи в Литві, Угорщині, Польщі та Молдові, а «Овостар Юніон» планує розширення в Латвії.

Аграрний сектор не тільки є ключовим для економіки України, але й має стратегічне значення для забезпечення продовольчої безпеки та незалежності країни. Як один із провідних світових виробників зерна та найбільший експортер соняшникової олії, Україна займає важливе місце на світовому аграрному ринку, постачаючи продукцію до 80 країн. Така інтеграція в глобальні ринки демонструє важливість українського агросектору не тільки в межах країни, але й у світовому масштабі.

2.3. Оцінка впливу воєнних дій на виробництво та експорт сільськогосподарської продукції

Військові дії в Україні завдали серйозних ушкоджень аграрному сектору, який є одним із стовпів національної економіки (рис. 2.3, Додаток А). Значна частина сільськогосподарських земель була або прямо залучена в бойові дії, або зазнала серйозного забруднення внаслідок війни. Воно включає замінування територій, забруднення боєприпасами, які не вибухнули, та вплив розлитих паливно-мастильних матеріалів.

Останні дослідження та висновки міжнародних експертів підкреслюють, що однією з найбільших проблем України після війни стане наявність значної кількості замінованих земель, що складає більше 13% всієї

території країни. Тому створюються серйозні виклики не тільки для відновлення аграрного виробництва, але й для загальної безпеки населення і сталого розвитку регіонів.

Для подолання цих викликів потрібен комплексний підхід, який включатиме демінування, відновлення інфраструктури, а також впровадження програм підтримки для фермерів і агрокомпаній, постраждалих від конфлікту. Також це вимагає значних інвестицій та співпраці з міжнародними партнерами для забезпечення ефективного відновлення та модернізації сектору, що буде критично важливо для підтримки продовольчої безпеки та економічної стабільності країни в постконфліктний період [15].

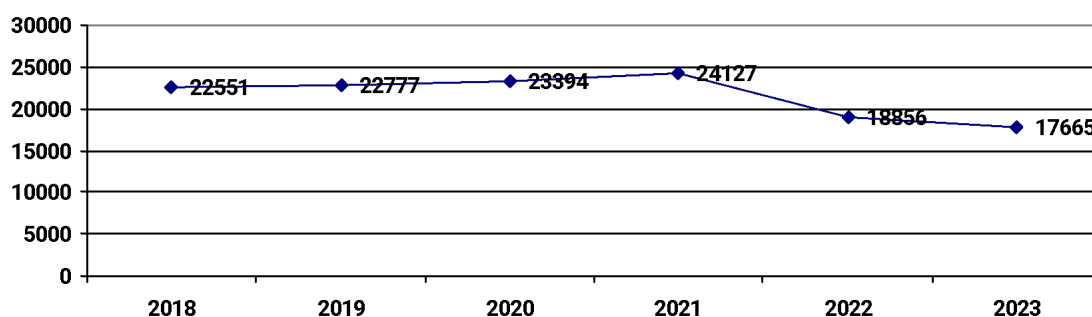

Рис. 2.3. Площа посівна сільськогосподарських культур, тис.га

Джерело: побудовано автором за даними [36]

Як видно з рис. 2.3, посівна площа сільськогосподарських культур у 2022 р. скоротилась на 21,85% відносно рівня 2021 р., а у 2023 р. зменшилась на 6,32% в порівнянні з 2022 р.

Агропромисловий комплекс України зазнав величезних втрат через військові дії, які проходили на значних площах сільськогосподарських угідь. Згідно з оцінками Мінагрополітики та KSE Агроцентру, знищено або викрадено понад 84 тисячі одиниць сільськогосподарської техніки і устаткування, вартість яких досягає майже 2,9 мільярдів доларів. Можна вважати, що це становить 44% від усіх механічних пошкоджень, завданих російськими військовими діями нашому агропромислому комплексу [35].

Окрім втрати техніки, сільськогосподарська продукція також зазнала значних збитків. Під час конфлікту було викрадено або повністю знищено

продукцію на суму 1,87 мільярда доларів, що включає 2,8 мільйони тонн зернових та 1,2 мільйони тонн олійних культур врожаю 2021 року. Загальна вартість збитків, завданих у сфері сільськогосподарського виробництва, надзвичайно висока.

Потужності зерносховищ також постраждали від бойових дій. Знищено або пошкоджено зерносховища з загальною місткістю 9,4 мільйона тонн. Вартість відновлення та будівництва нових зерносховищ для заміни знищених оцінюється більш ніж у 1,1 мільярд доларів [40].

Також великі втрати зазнала галузь тваринництва. Протягом війни було втрачено 212 тисяч голів великої рогатої худоби, 95 тисяч голів кіз та овець, 507 тисяч голів свиней та майже 11,7 мільйонів голів птиці, а також майже 400 тисяч бджолосімей. Орієнтовна вартість збитків, нанесених сільськогосподарським товаровиробникам у цій галузі, становить більше 362 мільйонів доларів.

На територіях, що постраждали від війни, знищено більше 14,3 тисяч гектарів багаторічних насаджень, з чим пов'язані збитки майже у 349 мільйонів доларів. Такі втрати мають далекосяжні наслідки для аграрної індустрії та продовольчої безпеки України.

За останніми оцінками фахівців KSE Агроцентру та Мінагрополітики, агресія рф завдала значних збитків агропромисловому комплексу України. Загальна сума збитків оцінюється приблизно у 6,6 мільярдів доларів, що становить 23% від загальної вартості активів аграрних підприємств. Це свідчить про те, що майже чверть аграрного сектору країни була зруйнована [35].

Загарбники також використовували паливно-мастильні матеріали, знищували або привласнювали засоби захисту рослин та мінеральні добрива, завдаючи збитків майже на 95 мільйонів доларів. Окрім цих матеріальних втрат, аграрний сектор також страждає від непрямих збитків, які включають недоотримані прибутки через зменшення виробленої продукції (рис. 2.4, Додаток Б), втрати через порушення логістичних ланцюгів, зниження

внутрішніх цін, а також збільшення витрат через подорожчання факторів виробництва.

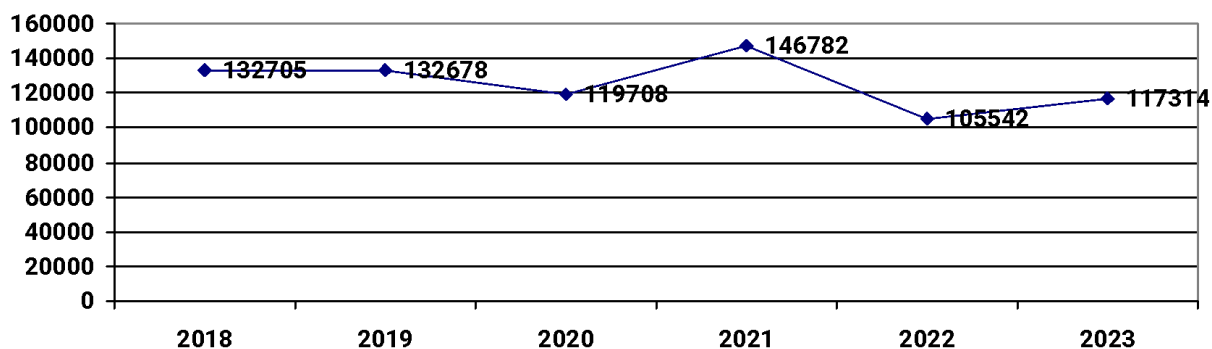

Рис. 2.4. Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис.т

Джерело: побудовано автором за даними [36]

Відновлення цих втрат та належне відновлення аграрного сектору потребуватиме значних зусиль і ресурсів, не тільки від українського уряду, але й від міжнародних партнерів та організацій, які можуть надати необхідну підтримку.

Як видно з рис. 2.4, обсяг виробництва сільськогосподарських культур у 2022 р. скоротився на 28,1% відносно рівня 2021 р., а у 2023 р. збільшився на 11,15% в порівнянні з 2022 р. і склав 79,92% від рівня 2021 р.

У 2022 році аграрії України стикнулись з значним зменшенням врожаїв сільськогосподарських культур, які традиційно вирощуються в країні. Основними причинами цього стали фактичне скорочення зібраних площ через ведення бойових дій на значних територіях аграрного використання та зниження врожайності, пов'язане зі спрощенням агротехнологій. Через нестачу можливостей внесення мінеральних добрив та застосування засобів захисту рослин значно погіршилась якість та кількість продукції.

Ще однією критичною проблемою для аграріїв стало порушення логістики через війну [8], зокрема блокада українських портів на Чорному морі. Це призвело до різкого падіння внутрішніх цін на основні експортоорієнтовані аграрні культури, такі як соняшник, пшениця, кукурудза,

та ячмінь. Питання експорту частково вдалося вирішити завдяки зусиллям світової спільноти, яка допомогла організувати альтернативні шляхи доставки через залізничний та автомобільний транспорт. Підписана під егідою ООН зернова угода також дещо покращила ситуацію, дозволивши проводити морські зернові конвої, але обсяги експорту все ще залишаються нижчими за потреби, а вартість транспортування висока.

Недоотримані прибутки від зменшення обсягів продукції та порушення логістики значно перевищують прямі матеріальні збитки, завдані воєнними діями. Втрати для аграрного сектору є величезними і вимагають комплексного підходу для відновлення, включно з міжнародною підтримкою та внутрішніми реформами.

Основні показники тваринництва наведені у табл. 2.5, 2.6.

Таблиця 2.5

Кількість сільськогосподарських тварин на 1 січня, тис. голів

	велика рогата худоба / cattle		свині	вівці та кози	птиця, млн. голів
	усього	у т. ч. корови			
2018	3530,8	2017,8	6109,9	1309,3	204,8
2019	3332,9	1919,4	6025,3	1268,6	211,7
2020	3092,0	1788,5	5727,4	1204,5	220,5
2021	2874,0	1673,0	5876,2	1140,4	200,7
2022	2644,0	1544,0	5608,8	1094,3	202,2
2023	2307,1	1352,8	4948,3	941,4	180,5
2024	2156,2	1262,9	5094,0	906,3	184,7

Джерело: [36]

Як видно з табл. 2.5, поголів'я великої рогатої худоби у 2019 р. скоротилось на 5,6% відносно 2018 Р. . у 2020 р. - на 7,23%, у 2021 р. - на 7,05%, у 2022 - на 8%, у 2023 р. - на 12,74%, у 2024 р. - на 6,54%. Поголів'я свиней у 2019 р. скоротилось на 1,38% відносно 2018 Р. . у 2020 р. - 4,94%, у 2021 р. - зросло на 2,6%, у 2022 - скоротилось на 4,55%, у 2023 р. - на 11,78%, у 2024 р. - зросло на 2,94%. Кількість птиці у 2019 р. зросла на 3,37% відносно 2018 Р. . у 2020 р. - на 4,16%, у 2021 р. - зменшилась на 8,88%, у

2022 - зросла на 0,75%, у 2023 р. - скоротилась на 10,73%, у 2024 р. - зросло на 2,33%.

Таблиця 2.6

Виробництво основних видів продукції тваринництва

Рр.	м'ясо (у забійній масі), тис.т	молоко, тис.т	яйця, млн.шт	вовна, т
2018	2354,9	10064,0	16132,0	1908
2019	2492,4	9663,2	16677,5	1734
2020	2477,5	9263,6	16167,2	1573
2021	2438,3	8713,9	14071,3	1497
2022	2206,7	7767,7	11921,8	1237
2023	2239,5	7430,4	11379,4	1187

Джерело: [36]

Як видно з табл. 2.6, виробництво м'яса у 2019 р. зросло на 6,84% відносно 2018 Р. . у 2020 р. - скоротилось на 0,6%, у 2021 р. - на 1,58%, у 2022 - на 9,5%, у 2023 р. - зросло на 1,49%. Виробництво молока у 2019 р. скоротилось на 3,98% відносно 2018 р., у 2020 р. - 4,13%, у 2021 р. - на 5,93%, у 2022 - на 10,85%, у 2023 р. - на 4,34%. Виробництво яєць у 2019 р. зросло на 3,38% відносно 2018 р. у 2020 р. - скоротилось 3,05%, у 2021 р. - зменшилось на 12,96%, у 2022 - на 15,28%, у 2023 р. - скоротилось на 4,55%.

Фермери в Україні, попри всі виклики, залишаються оптимістично налаштованими щодо майбутнього своєї діяльності. Ті, хто знаходяться у зоні бойових дій, планують повернутися до роботи відразу після звільнення своїх територій. Інші, хто перебуває на територіях, де активні бойові дії не ведуться, шукають нові ринки та намагаються адаптуватися до змінених умов, зокрема шляхом переорієнтації на вирощування нішевих культур.

Внаслідок війни багато аграрних підприємств було змушено евакуюватися до більш безпечних регіонів країни, де вони почали вирощувати такі культури як горох, гірчицю, нут та сочевицю, які легше транспортувати і мають високу маржинальність [7, с. 9]. Заблоковані морські порти змусили аграріїв шукати альтернативні шляхи збуту своєї продукції.

У зв'язку з воєнним станом, агропромислові підприємства віддають перевагу культурам, які потребують менших вкладень на посівну кампанію і можуть забезпечити стабільний врожай. Горох стає особливо популярним, оскільки швидко досягає та вимагає менших витрат на добрива та засоби захисту рослин. Вирощування бобових також допомагає задовольнити внутрішній попит, особливо коли насіннєвий матеріал гороху, нуту та сочевиці зазнає дефіциту.

На відміну від великих агропромислових компаній, які вносять значний вклад у державний бюджет завдяки масштабному вирощуванню кукурудзи, пшениці, ячменю, соняшнику та сої, дрібні та малі товаровиробники зосереджуються на культурах, які потребують більше ручної праці, таких як овочі, зелень та ягоди, а також на інших нішевих культурах [26]. Це дозволяє їм гнучко реагувати на зміни в ринкових умовах і забезпечувати своє виживання в умовах кризи.

Розглянемо динаміку зовнішньої торгівлі продовольством у 2022-2023 р.р. (табл. 2.7, 2.8).

Таблиця 2.7

Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2022 році

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис.дол. США	у % до 2021	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до 2021	у % до загального обсягу %
Усього	44135592,5	64,8	100,0	55295748,4	75,9	100,0
у тому числі						
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1471818,7	109,4	3,3	1175217,1	73,7	2,1
II. Продукти рослинного походження	13472682,9	86,7	30,5	1926951,0	90,4	3,5
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	5948570,7	84,5	13,5	293884,8	66,2	0,5
IV. Готові харчові продукти	2496887,0	65,9	5,7	2645077,4	73,9	4,8

Джерело: [36]

Як видно з табл. 2.7, український експорт товарів у 2022 р. скоротився на 35,2% в порівнянні з 2021 р., а імпорт - на 24,1%. 63% українського експорту і 10,3% імпорту склали товари аграрного бізнесу.

Таблиця 2.8

Товарна структура зовнішньої торгівлі в 2023 році

Код і назва товарів згідно з УКТЗЕД	Експорт			Імпорт		
	тис.дол. США	у % до 2022	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до 2022	у % до загального обсягу
Усього	36182902,9	82,0	100,0	63566999,8	115,0	100,0
у тому числі						
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	1363232,6	92,6	3,8	1341717,6	114,2	2,1
II. Продукти рослинного походження	11716693,9	87,0	32,4	2112914,7	109,7	3,3
III. 15 Жири та олії тваринного або рослинного походження	5649063,6	95,0	15,6	247204,5	84,1	0,4
IV. Готові харчові продукти	3271695,0	131,0	9,0	3252373,4	127,3	5,1

Джерело: [36]

Як видно з табл. 2.8, український експорт товарів у 2022 р. скоротився на 18,0% в порівнянні з 2022 р., а імпорт - збільшився на 15,0%. 60,8% українського експорту і 10,9% імпорту склали товари аграрного бізнесу.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) спільно з Європейським Союзом через ініціативу EU4Business надає значну фінансову підтримку малому та середньому агробізнесу в Україні та інших країнах Східного партнерства. Завдяки цьому малі та середні аграрні компанії отримують можливість розширювати свої експортні можливості та підвищувати економічну стабільність в регіоні.

Стимулюючі гранти від ЄС разом з кредитними коштами від ЄБРР допомагають цим підприємствам не тільки нарощувати виробництво, але й розвивати свій потенціал, створюючи передумови для сталого економічного розвитку.

Попри всі позитиви фінансової підтримки, аграрний сектор стикається з численними ризиками, які впливають на його стабільність та розвиток. Втрата виробничо-ресурсного потенціалу є однією з найбільших загроз. Внаслідок бойових дій значна частина аграрних земель була втрачена або стала непридатною для ведення господарства, що суттєво скоротило посівні площі. За даними 2022 року, порівняно з 2021 роком, загальна посівна площа скоротилася на 21,85% [28].

Такі ризики включають не тільки безпосередні втрати виробничих площ, але й вторинні наслідки, такі як порушення логістичних ланцюгів, зменшення доступу до добрив та засобів захисту рослин, а також підвищення вартості виробництва. Фактори вимагають особливої уваги та координації зусиль на міжнародному рівні, щоб забезпечити відновлення та адаптацію аграрного сектору до нових умов економічної діяльності.

Зменшення урожайності та погіршення якості сільськогосподарських земель в Україні в 2022 році значною мірою було зумовлене скороченням обсягу внесених добрив і засобів захисту рослин. Експерти оцінюють, що внутрішнє споживання азотних добрив знизилося на 40-55%, з 4,75 млн тонн до 2-2,9 млн тонн [10, с. 61]. Забруднення земель спричинило виведення значної частини з обробітку, особливо у зоні ризикового землеробства, де потребуватимуться великі кошти на відновлення.

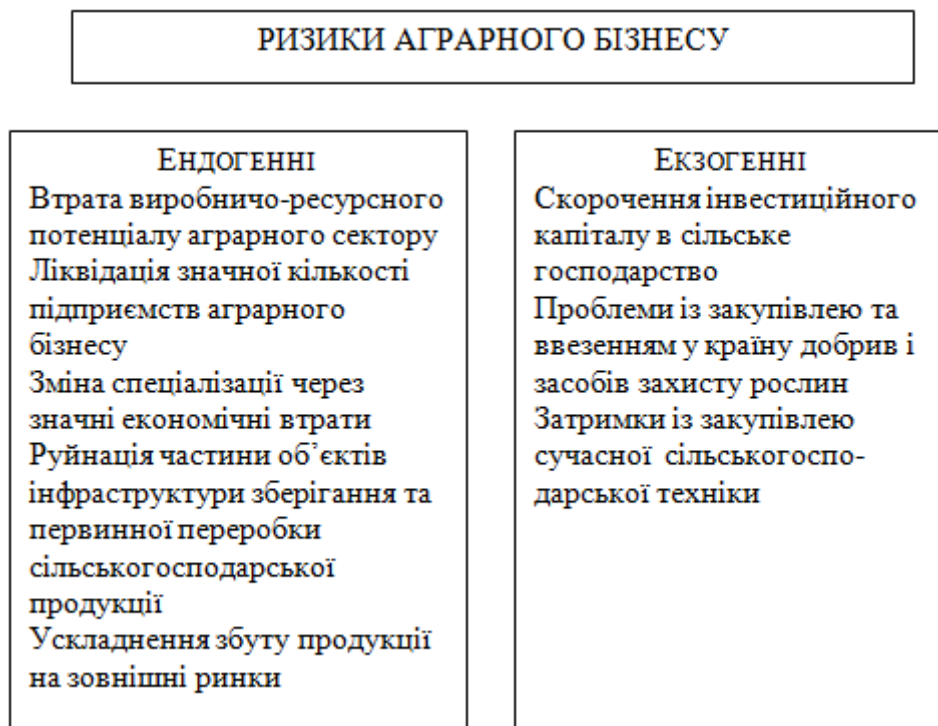

Рис. 2.5. Ризики аграрного бізнесу впродовж 2022 р.

Джерело: [28]

Пошкодження або знищення аграрної техніки внаслідок окупації оцінюється у 2,9 млрд доларів, втрати виробничих потужностей складають понад 1,6 млрд доларів, а збитки тваринницьких комплексів — понад 1,5 млрд доларів [11]. Через військові дії велика кількість аграріїв змушена була припинити свою діяльність або покинути окуповані території, внаслідок чого понад 150 тисяч осіб залишили свої домівки.

Інфраструктура зберігання зерна також постраждала, що збільшило дефіцит складських потужностей до 20 мільйонів тонн [5]. Війна призвела до зниження інвестицій у агровиробництво, затримок у закупівлях та імпорті необхідних добрив та засобів захисту рослин, а також сучасної сільськогосподарської техніки.

Крім прямих наслідків для сільського господарства, війна має далекосяжний вплив на навколишнє середовище, що включає деградацію ґрунтів та забруднення води, загрожуючи довгостроковому розвитку аграрного сектора. Широкомасштабне замінування, обстріли, зсуви ґрунтів,

розкидана знищена військова техніка — все це створює серйозні загрози для ґрунтової екосистеми. Центр екологічних ініціатив «Екодія» зазначає, що наслідки війни можуть мати довготривалий негативний вплив на аграрний сектор та здоров'я населення, загострюючи екологічну кризу в країні.

Програма «Доступні кредити 5-7-9» відіграє ключову роль у підтримці українських аграріїв, забезпечуючи їм кредити з частковою компенсацією від держави та державними гарантіями. Це дозволяє агропідприємствам інвестувати в необхідні ресурси, такі як насіння, добрива, паливо, а також забезпечувати зарплату своїм працівникам, що сприяє стабілізації їх діяльності у цей непростий час. Завдяки таким програмам аграрний сектор не тільки підтримує національну економіку, але й створює попит у суміжних галузях, підтримуючи робочі місця в сільській місцевості. Окрім того, аграрний бізнес забезпечує значну частку валютних надходжень і відіграє важливу роль у стабілізації курсу гривні [13].

На сьогодні аграрний бізнес України стоїть на другому фронті боротьби за продовольчу та фінансову незалежність країни. Щоб забезпечити повноцінне функціонування цього сектору, потрібно звернути увагу на такі нагальні питання:

Забезпечення умов для проведення аграріями всіх необхідних польових робіт є критично важливим. Можлива залучення представників ЄС може допомогти українським аграріям та сприяти проведенню весняної посівної.

Відновлення поголів'я тварин та тваринницьких комплексів також вимагає уваги. Уряду України слід звернутися до міжнародних партнерів та організацій за підтримкою в запровадженні спеціалізованих грантових програм. Такі програми можуть включати закупівлю молодняку, їх вакцинацію, будівництво сімейних тваринницьких ферм та забезпечення фінансування для розвитку цих напрямків.

Підтримка "зернового коридору" і розширення його на Миколаївський портовий вузол є критично важливими для забезпечення продовольчої безпеки України та продовження експорту в умовах воєнного стану. Крім

того, важливо включити до угоди можливість імпорту мінеральних добрив, що забезпечить аграріям необхідні ресурси для виробництва[39].

Щоб забезпечити узгодженість з політиками ЄС, необхідно адаптувати аграрну політику України до Спільної аграрної політики Євросоюзу, що передбачає приведення вітчизняного законодавства у відповідність до європейських вимог. Враховуючи воєнний стан, законодавчі акти, які можуть бути складними для впровадження в умовах війни, слід приймати з відтермінованим терміном введення в дію, щоб забезпечити аграріям достатньо часу для адаптації.

Продовження програми «Доступні кредити 5-7-9» з підвищенням лімітів кредитування до 180 млн грн на одне підприємство [19, с. 13] зможе забезпечити додаткову підтримку аграрному сектору, допомагаючи збільшувати виробничі потужності та розвивати нові напрямки діяльності. Це не тільки сприятиме розвитку аграрного бізнесу, але й допоможе наповнювати державну казну, підтримуючи економіку країни в умовах війни.

Якщо уряд вирішить ці ключові питання, то аграрний бізнес зможе не тільки виживати, а й ефективно розвиватися, вносячи значний вклад у національну економіку.

РОЗДІЛ III

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

3.1. Стратегії державної підтримки аграрного сектора у післявоєнний період

Україна володіє значним аграрно-виробничим потенціалом, який є фундаментом для стабільності продовольчої безпеки не лише на національному рівні, але й для багатьох країн світу. Проте у 2022 році внаслідок військових дій, ініційованих Російською Федерацією, агропромисловий сектор зазнав значних втрат, що торкнулося 2653 суб'єктів господарювання. Окрім того, спостерігалось зменшення площ під рілля та багаторічними насадженнями на 1,9 млн га та 9 тис. га відповідно [22]. Такі зміни негативно позначилися на аграрному виробництві країни.

На територіях, що потрапили під окупацію, було втрачено контроль над землекористуванням, що стало причиною збільшення ризиків деградації земельних ресурсів і погіршення екологічного стану агроландшафтів. Значну увагу вимагає проблема замінування аграрних територій, оскільки близько 1 млн га землі зараз вкриті мінами. Дані землі вимагатимуть масштабної рекультивації та значних фінансових вливань для того, щоб їх можна було повернути до активного використання у сільськогосподарському обробітку. Усе це спричинило зменшення посівних площ, що призвело до значного падіння виробництва продукції рослинництва, зокрема на 35-40%[41].

У разі, якщо аграрні проблеми України не будуть вирішені на системному рівні, можливе додаткове скорочення площ під зерновими культурами на 45%, що негативно позначиться на продовольчій безпеці країни та її експортному потенціалі. Ситуація потребує реформування державної політики в сфері аграрного сектору, з особливим акцентом на вдосконалення підходів до управління сільськогосподарською діяльністю та сільськими територіями.

Потрібно чітко визначити пріоритети, завдання і шляхи ефективного розв'язання галузевих проблем, особливо у контексті інтеграції України до Європейського Союзу. Важливим аспектом є імплементація кращих європейських механізмів і стандартів у державну аграрну політику, що враховує потреби різних груп виробників, зокрема середніх та малих підприємств [26]. Тільки комплексний підхід та відповідне фінансування можуть забезпечити відновлення аграрного сектору та його адаптацію до сучасних викликів.

Стратегія, що розроблена відповідно до Плану пріоритетних дій Уряду на 2023 рік, затвердженого Кабінетом Міністрів України розпорядженням від 14 березня 2023 року під номером 221-р, орієнтована на досягнення Цілей сталого розвитку до 2030 року, які були ухвалені Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722. До того ж, стратегія включає положення Указу Президента "Питання національних пріоритетів трансформації продовольчих систем в Україні" від 7 лютого 2022 року № 41 та Національної економічної стратегії до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів від 3 березня 2021 року №179 [37].

Ця стратегія була розроблена з урахуванням потреби в змінах у сфері реалізації державної політики аграрного сектору, враховуючи статус України як кандидата на вступ до Європейського Союзу та інші міжнародні зобов'язання. Стратегія визначає ключові пріоритетні цілі, що мають сприяти досягненню загальних цілей у економічній, екологічній та соціальній сферах відповідно до Українського плану реалізації програми UkraineFacility.

Незважаючи на те, що продуктивність сільськогосподарських виробників в Україні значно відстає від рівня країн ЄС, темпи зростання продуктивності в Україні в 2021 році перевищили показники багатьох країн ЄС, окрім Німеччини, де темп зростання продуктивності склав 53% порівняно з 2020 роком. Основними перешкодами на шляху до підвищення продуктивності є недостатнє застосування інноваційних та інформаційних технологій у сільському господарстві, низький відсоток використання та

переробки аграрних відходів і мінімальні обсяги переробленої аграрної сировини. Наприклад, частка капітальних інвестицій у нематеріальні активи у сільському господарстві в 2022 році становила лише 2,1% від загального обсягу інвестицій, у той час як у середньому по економіці цей показник досягав 5,9%. Відсоток використаних або перероблених відходів в Україні складає 23%, тоді як в країнах ЄС цей показник становить 60%, що суттєво впливає на формування доданої вартості у сільськогосподарському виробництві [37].

На сьогоднішній день Україна має одні з найнижчих показників за обсягами та доданою вартістю переробленої аграрної сировини серед країн Європи. За останні двадцять років в аграрному секторі спостерігається значний перекис виробництва на користь зернових культур, які зросли в 2,2 рази з 1991 по 2021 рік. Натомість, виробництво таких традиційних культур, як цукровий буряк, зменшилося в 3,3 рази, а обсяги виробництва м'яса в забійній вазі, молока відповідно у 1,7 і 2,6 рази. Також суттєво скоротилася поголів'я ВРХ, свиней, овець та кіз — в 9,3, 3,5 та 7,7 разів відповідно. У 2021 році частка рослинної продукції склала 86% від загального обсягу сільськогосподарського виробництва, що відчутно контрастує зі структурою виробництва ЄС, де 57% припадає на рослинництво і 43% — на тваринництво з високою часткою молочної продукції та свинарства.

З огляду на це, потрібно не тільки зберігати висококонкурентні позиції зернових і олійних культур, але й розширювати переробні потужності з метою створення продукції з вищою доданою вартістю. На світовому ринку обсяги та споживання продуктів глибокої переробки зерна оцінюються мільярдами доларів і продовжують зростати. Такі продукти, як кукурудзяний крохмаль, глюкоза, фруктоза, лізин, глютамінова кислота, лимонна кислота, мають великий потенціал для експорту. Виробництво високоцінної переробленої продукції, яку Україна імпортує в значних обсягах, може стати стратегічним напрямком розвитку аграрного сектору [37].

Також розширення частки переробленої аграрної сировини в структурі експорту може значно підвищити позиції України у світовій торгівлі агропродовольчими продуктами. До війни Україна щорічно заробляла приблизно 27,7 млрд дол. США завдяки експорту аграрних та харчових товарів.

Стратегія, розроблена з метою підготовки аграрного сектору України до вступу в Європейський Союз, має на меті забезпечення сталого розвитку сільського господарства та сільських територій. Основна увага приділяється створенню умов для формування конкурентоспроможного, стійкого та диверсифікованого сільськогосподарського сектору. Цей сектор повинен забезпечувати довгострокову продовольчу безпеку, активно захищати навколишнє середовище, включаючи біорізноманіття, а також пом'якшувати наслідки зміни клімату та зміцнювати соціально-економічну структуру сільських регіонів. Реалізація стратегії планується до 2030 року згідно з визначеними стратегічними цілями та візіями їх досягнення [37].

Перша стратегічна ціль полягає в розбудові інклюзивної політики розвитку сільського господарства та сільських територій, з акцентом на зміцненні інституційної спроможності. Візія цієї цілі передбачає формування та ефективну реалізацію політики у сферах сільського господарства, санітарних та фітосанітарних заходів і розвитку сільських територій відповідно до принципів ЄС. Міністерство аграрної політики та продовольства України планує зміцнити свої аналітичні та політичні спроможності, особливо у сфері європейської інтеграції. Також передбачається реформування державних установ у секторі, включаючи впровадження європейських систем управління та контролю для забезпечення фінансового менеджменту та справедливої підтримки відповідно до спільної аграрної політики ЄС.

Друга стратегічна ціль спрямована на гарантування суспільних потреб у високоякісній, поживній та безпечній їжі, що сприятиме досягненню продовольчої безпеки. Візія цієї цілі підкреслює, що Україна повинна

забезпечувати достатній рівень продовольчої безпеки не лише на національному рівні, але й виступати як один з гарантів світової продовольчої безпеки. Продовольчі системи мають функціонувати з урахуванням принципів сталого розвитку та мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище. Політика безпеки харчових продуктів та стандартів контролю санітарних та фітосанітарних заходів повинна бути повністю гармонізована з вимогами ЄС[45].

Третя стратегічна ціль полягає у забезпеченні стійкості сільськогосподарського сектору, що включає підтримку стабільного та справедливого доходу для виробників, підвищення їх конкурентоспроможності. Візія цієї цілі передбачає відновлення та удосконалення сільського господарства після воєнних дій, створення нових продовольчих систем, збільшення частки товарів з вищою доданою вартістю. Важливим є забезпечення, щоб усі виробники, незалежно від їх розміру, отримували справедливий дохід, а доступ до фінансування був прозорим та інклюзивним, особливо для малих виробників.

Четверта стратегічна ціль зосереджується на ефективному використанні земель, що охоплює дії з розмінування та проведення земельної реформи. Візія цієї цілі полягає у тому, що забруднені землі повертаються до стану, придатного для використання, а ринок землі функціонує на основі прозорості та відкритості, стимулюючи стале та ефективне використання земель.

П'ята стратегічна ціль орієнтована на кліматично чутливе сільське господарство, включаючи дії щодо пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до них. Візія цієї цілі акцентує на важливості відновлення сільськогосподарського сектору, враховуючи кліматичні зміни, ощадливому використанні природних ресурсів, відповідності використання добрив і засобів захисту рослин європейським стандартам, збільшенні частки сертифікованої органічної продукції та посиленні контролю за використанням ГМО.

Шоста стратегічна ціль зосереджена на модернізації агропродовольчого сектору через розвиток переробки, інновації, цифровізацію та обмін знаннями. Візія цієї цілі включає створення ефективної системи трансферу інновацій, комерціалізацію наукових розробок, трансформацію та посилення інституційної спроможності НААН, оптимізацію бізнес-процесів за допомогою цифровізації і штучного інтелекту.

Сьома стратегічна ціль полягає у створенні умов для розвитку сільських територій, що передбачає розбудову інфраструктури, включаючи цифрову, забезпечення комфортних умов для проживання та ведення бізнесу. Візія акцентує на рівних можливостях для жінок та молоді у розвитку бізнес-проектів і активній участі в розвитку громад.

Здійснення фінансування стратегії передбачається за рахунок державного бюджету, міжнародної технічної допомоги та інших джерел, що не заборонені законодавством[46].

Обсяг фінансування, матеріально-технічних і трудових ресурсів, який необхідний для впровадження Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій України на період до 2030 року, щорічно визначається з урахуванням поточних можливостей державного бюджету [37].

Реалізація цієї Стратегії, яка є узгодженою з новою Спільною аграрною політикою (САП) ЄС, передбачає досягнення конкретних індикаторів, визначених у додатку Д. Ці індикатори є важливими для оцінювання ефективності державної політики в аграрному секторі та на сільських територіях України. Вони допомагають вимірювати прогрес у досягненні стратегічних цілей, таких як сталість, конкурентоспроможність, продовольча безпека, охорона навколишнього середовища, та інтеграція з Європейським Союзом. Такі індикатори також служать засобом для прозорого звітування перед громадськістю та міжнародними партнерами про реалізацію національних завдань і дотримання міжнародних зобов'язань.

3.2. Перспективи інтеграції аграрного сектора України у світовий ринок за умов стабілізації

Незважаючи на складні воєнні умови та економічні виклики, Україна продовжує виконувати зобов'язання за Угодою про асоціацію з Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами. Аграрна політика країни та національне законодавство, яке регулює сільськогосподарську діяльність та виробництво продуктів харчування, відіграють важливу роль у процесі гармонізації з нормами ЄС. Це особливо важливо, враховуючи, що аграрний сектор є однією з провідних галузей української економіки, яка забезпечує значну частину експортних надходжень та відіграє ключову роль у гарантуванні продовольчої безпеки на міжнародному рівні.

З іншого боку, Спільна аграрна політика (САП) ЄС, яка була встановлена на рівні базового договору про створення Європейського Союзу, продовжує залишатися основою для формування внутрішнього ринку співтовариства. Україна досягла прогресу в адаптації 63% своєї нормативно-правової бази до стандартів ЄС, але відзначено, що реальний вплив на сферу аграрної галузі та сільського розвитку ЄС оцінює лише на базовому рівні, один бал.

Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій, яка орієнтована на до 2030 року, зосереджується на соціальних, економічних та екологічних аспектах. Вона узгоджена з іншими структурними документами та включає глибокий аналіз поточного стану аграрного сектору, виявлення сильних та слабких сторін, а також проблем та можливостей для розвитку. Стратегія передбачає конкретні плани з економічного розвитку, соціальної інклюзії, охорони навколишнього середовища, інфраструктури сільських територій та встановлює цілі сталого розвитку, які мають відповідати політиці ЄС та враховувати потреби місцевого населення [38, с. 34].

Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій України має включати комплекс заходів, спрямованих на захист довкілля, які

враховують наслідки війни та необхідність ефективнішого контролю за дотриманням екологічних норм. Надзвичайно важливо зосередити увагу на оцінюванні стану довкілля та впливі сільського господарства на нього, включно з атмосферним повітрям, водними та земельними ресурсами, біорізноманіттям і кліматом.

Серед ключових напрямів Стратегії необхідно визначити розроблення та впровадження екологічно орієнтованих аграрних методик, зокрема програми інформування фермерів щодо екологічних вимог. Важливим аспектом є також оцінка ефективності діяльності контролюючих органів, таких як Держекоінспекція, Держгеокадастр та Держпродспоживслужба, у контексті їх здатності забезпечувати дотримання санітарних і екологічних норм.

Додатково Стратегія повинна передбачати заходи для детінізації сільської економіки, формалізації сільськогосподарської діяльності, а також розвиток сільськогосподарського дорадництва, що зміцнить спроможність дорадчих служб підвищувати рівень знань та практичних навичок малих і середніх виробників у контексті екологічних вимог[47].

Не менш важливим є сприяння розвитку сільських регіонів через диверсифікацію економічної діяльності та залучення сільськогосподарських дорадчих служб до питань сільського розвитку. Такий підхід допоможе забезпечити відповідність стратегічних планів актуальним потребам сільських територій.

Важливо також забезпечити регулярний перегляд Стратегії кожні кілька років для її оновлення відповідно до змін у суспільстві, економіці, стану довкілля та інших факторах.

Розробка чіткої стратегії для сільського господарства України на короткострокову та довгострокову перспективи є вирішальною для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору, ефективного використання ресурсів, стимулювання інновацій та забезпечення національної продовольчої безпеки. Дана стратегія має стати надійним

орієнтиром для виробників у прийнятті рішень, що враховують довгострокові наслідки, та стимулювати впровадження нових технологій та практик для покращення продуктивності та зниження витрат.

В Європейському Союзі існує система класифікації аграрних виробників, яка враховує різні критерії, такі як розмір землекористування та обсяг виробництва. Така класифікація допомагає визначити, яким виробникам надавати підтримку та в якому обсязі. Імплементация подібної системи в Україні потребує глибокого реформування законодавства та управління аграрним сектором. Необхідно ввести законодавчі норми, які б класифікували аграрних виробників за чітко визначеними категоріями, такими як розмір господарства, типи виробництва, спосіб використання землі та регіональні особливості.

Також важливо впорядкувати термінологію, щоб визначення, такі як «активний фермер» та «економічний розмір господарства», були чіткими та консистентними. Це сприятиме більш ефективному моніторингу діяльності господарств та справедливому розподілу державної фінансової підтримки. Введення критеріїв для класифікації агрохолдингів і механізмів прозорості звітності також забезпечить більшу прозорість у аграрному секторі[48].

Такі заходи повинні бути інтегровані в більш широку стратегічну рамку, яка включає економічний розвиток, соціальну інклюзію, охорону довкілля та розвиток інфраструктури сільських територій. Врахування цих аспектів допоможе Україні адаптуватися до змінюваних умов і викликів, а також гармонізувати внутрішню політику з європейськими стандартами та практиками.

Створення Фонду розвитку сільських територій в рамках спеціальних фондів державного та місцевих бюджетів згідно з Законом України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення" від 31 березня 2022 року має стати важливим кроком до зміцнення інфраструктури, освіти, медичних послуг, а

також до підтримки і розвитку малого та середнього підприємництва в аграрній сфері сільських районів України.

Згідно з Європейською стратегією біорізноманіття до 2030 року, акцент на захист родючості ґрунтів, зменшення ерозії та збільшення вмісту органічної речовини в ґрунті є критично важливим. Україна, як країна з великим сільськогосподарським потенціалом, має звернути увагу на удосконалення моніторингу стану ґрунтів та забезпечення їх оздоровлення, що є важливим для підтримки стійкого розвитку і відповідає зобов'язанням за Угодою про асоціацію з ЄС.

Для досягнення цих цілей необхідно сформувати нове інституційне середовище, яке включатиме адміністративно спроможні інституції з чітко визначеними функціями. Серед таких інституцій можуть бути:

- Агентство з розвитку сільських територій — орган, який відповідатиме за реалізацію державних програм розвитку сільського господарства, підтримку інновацій та впровадження передових технологій у аграрному секторі.
- Національний екологічний інспекторат — орган, який займатиметься моніторингом і контролем за дотриманням екологічних норм в аграрній сфері, включаючи оцінку впливу сільськогосподарської діяльності на ґрунти та водні ресурси.
- Координаційний центр по роботі з органічним виробництвом — структура, яка підтримуватиме розвиток органічного сільського господарства, включаючи сертифікацію, маркетинг органічної продукції та навчання виробників [39].

Створення та ефективне функціонування цих та інших спеціалізованих інституцій дозволить Україні не лише виконати свої зобов'язання перед міжнародними партнерами, але й значно покращити умови життя в сільських районах, забезпечити сталий розвиток аграрного сектору та захистити природне довкілля[50].

Створення Агенції сільського розвитку як окремого департаменту, що поєднує ресурси трьох ключових міністерств — Міністерства аграрної політики та продовольства, Міністерства розвитку громад, територій та інфраструктури, та Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, має стати важливим кроком у забезпеченні сталого розвитку сільських територій. Це новостворений орган повинен відіграти ключову роль у впровадженні екологічно орієнтованих практик у сільському господарстві, враховуючи значний негативний вплив діяльності на довкілля, зокрема через виснаження і забруднення ґрунтів та вод, а також збільшення викидів парникових газів.

Функції, які мають бути покладені на Агенцію, включають:

- Розроблення принципів та критеріїв для оцінки впливу аграрної діяльності на довкілля.
- Визначення адаптаційних стратегій для аграрної галузі у контексті зміни клімату.
- Розроблення і впровадження рекомендацій для обробітку забруднених ґрунтів та безпечного виробництва продукції.
- Визначення шляхів та програм розвитку сільських територій, зокрема через диверсифікацію економіки та підвищення рівня життя сільського населення[52].

Для ефективної реалізації цих завдань, також потрібно створити платіжне агентство, відповідальне за розподіл та моніторинг фінансових ресурсів, що виділяються на розвиток сільського господарства та сільських територій. Це агентство має встановлювати екологічні критерії для отримувачів допомоги, контролювати прозорість і ефективність використання коштів, забезпечувати дотримання міжнародних та національних екологічних зобов'язань у сфері аграрного розвитку.

З метою ефективного налагодження дорадництва в Україні необхідно здійснити ряд важливих кроків. Перш за все, потрібно значно підвищити спроможності дорадчих служб, розширивши їхню систему у регіонах за

рахунок долучення наукових установ, дослідних господарств Національної академії аграрних наук України, а також освітніх та наукових закладів аграрного профілю та управлінь агропромислового розвитку. Також важливо розширити перелік послуг, які надаються дорадчими службами, адаптувавши їх до потреб сільського населення та виробників сільськогосподарської продукції, щоб сприяти налагодженню довіри селян до заходів, вживаних органами державної влади.

Необхідно організувати якісну взаємодію дорадчих служб з агроконсалтинговими компаніями, створити дорадчі служби на кооперативних засадах або засадах державно-приватного партнерства. Також важливо забезпечити умови для підвищення кваліфікації дорадників та експертів-дорадників, підвищити рівень інформування сільськогосподарських товаровиробників і сільського населення щодо можливостей отримання послуг дорадчих служб. Окрім цього, потрібно упорядкувати вартість надання соціально спрямованих дорадчих послуг, встановлену спільним наказом відповідних міністерств, та витрат дорадчих служб.

Для створення та розвитку цих інституцій залучення міжнародної технічної допомоги буде вкрай важливим. Післявоєнна відбудова України, яка потребуватиме значних фінансових ресурсів, вимагатиме не тільки компенсації завданих війною втрат і збитків, а й модернізацію всіх сфер національного господарства, зокрема очищення сільськогосподарських угідь від вибухових предметів та хімічного забруднення, рекультивацію або консервацію пошкоджених земель, відшкодування вартості знищених матеріальних засобів виробництва. Важливим аспектом буде також удосконалення системи фінансової підтримки для подальшого розвитку сільського господарства.

Регулювання державної фінансової підтримки аграрного сектору в післявоєнний період потребує встановлення нормативного обсягу коштів із Державного бюджету, що спрямовуватимуться на аграрну галузь. В останні роки такий обсяг визначався як 1% випуску сільськогосподарської продукції,

що може бути збережено, але рішення має враховувати конкретні обставини формування Державного бюджету в післявоєнний період[51].

Сільське господарство виконує багатофункціональну роль, не лише забезпечуючи продовольчу безпеку, а й сприяючи зайнятості та рівномірному просторовому розвитку. Тому слід змінити вектор державної підтримки на користь малих виробників, що може сприяти стабільності та розвитку малого фермерства, яке є основою аграрного устрою більшості країн світу.

В умовах війни, сімейно-фермерські господарства відіграють ключову роль у продовольчому самозабезпеченні населення, наданні допомоги Силам оборони та внутрішньо переміщеним особам. Така роль фермерства повинна бути не лише збережена, а й зміцнена в рамках державної фінансової підтримки, де селянсько-фермерський сегмент має отримати безумовний пріоритет.

ЕС практикує підтримку малих виробників, спрямовуючи зусилля на забезпечення належних доходів і зменшення розриву між сільськогосподарським та іншими секторами економіки. В Україні, де значну частину аграрного сектору становлять особисті селянські господарства, частина з яких є «напівспоживчими», державна підтримка повинна сприяти не лише збільшенню виробництва, а й формалізації діяльності цих господарств.

Отже, зміцнення державної фінансової підтримки аграрного сектору повинно включати як пряму фінансову підтримку, так і програми розвитку компетенцій, що дозволять малим виробникам підвищити ефективність своєї діяльності та конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Ураховуючи сучасні виклики та потреби, Україна має зосередити увагу на нормуванні фінансової підтримки аграрного сектору, орієнтуючись на підтримку сімейно-фермерського господарювання. Важливо визначити частку бюджетних коштів, яка буде спрямовуватися на розвиток малих

фермерських господарств, враховуючи їхній внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції, який за останні роки становить майже 46%.

Крім цього, є необхідність врахувати соціальні та екологічні критерії при видачі державної підтримки, що забезпечить не тільки підтримку фінансових показників, а й сприятиме сталому розвитку. Тут варто врахувати вимоги до створення робочих місць, достойної оплати праці, екологічно безпечних практик в аграрному виробництві, а також підтримку інновацій та впровадження більш сталих технологій.

Також слід розглянути підтримку фермерських господарств, заснованих ветеранами російсько-української війни, як важливий елемент соціальної адаптації та економічного відновлення. Створення спеціальної програми для цієї категорії громадян може включати фінансові інcentиви, доступ до ресурсів та навчання, що допоможе їм успішно інтегруватися у сільськогосподарський сектор [49].

На рівні державної стратегії України необхідно також розробити власну версію "Green Deal", що включатиме комплекс заходів з переходу аграрного сектору на сталі засади, забезпечення біорізноманіття та зменшення негативного впливу на довкілля. Дані заходи повинні враховувати не тільки потреби фермерів, але й загальнонаціональні цілі сталого розвитку, а також інтеграцію в європейські та глобальні екологічні ініціативи.

У рамках відповідності до зобов'язань Green Deal, Україна повинна запровадити комплексні програми фінансування, які б сприяли сталому розвитку аграрного сектору і охороні довкілля. Одним із важливих напрямків є поступове виведення з обробітку деградованих і малопродуктивних земель, особливо тих, що зазнали забруднення хімічними речовинами під час надзвичайних ситуацій або військових дій. Такі заходи допоможуть не тільки зберегти природні ресурси, але й знизити економічні втрати, оскільки ведення господарства на забруднених землях є економічно неефективним.

Заліснення та залуження деградованих земель має бути підтримане через економічні стимули для землевласників, щоб вони могли активно

долучатися до процесу відновлення земель. Введення таких заходів, як компенсація витрат на заліснення, виплати за догляд за новоствореними лісовими насадженнями, а також щорічні премії за виведення земель з сільськогосподарського обороту, може значно посилити мотивацію власників земель до участі у таких програмах.

Також необхідно забезпечити фінансування заходів із збереження екосистем, включаючи території Смарагдової мережі. Без державної підтримки ці території не зможуть виконувати свої функції у забезпеченні біорізноманіття і наданні екосистемних послуг.

На останок, впровадження принципів кругової економіки в сільському господарстві, особливо у галузі тваринництва, є ключовим для мінімізації впливу на довкілля. Важливо створити належні умови для безпечного і ефективного поводження з побічними продуктами тваринництва, що не тільки запобігатиме забрудненню, але й сприятиме розвитку галузі. З цією метою, держава має забезпечити фінансування будівництва та утримання необхідної інфраструктури.

Виконання цих заходів вимагатиме чіткого планування та координації між різними галузями уряду, а також активної участі місцевих громад і приватного сектору, забезпечуючи сталий розвиток і відповідність загальноєвропейським цілям у сфері екології та аграрної політики[49].

У контексті обмежених фінансових ресурсів і підвищеної уваги до ефективності використання коштів, Україна повинна зосередитись на тривалому плануванні та впровадженні стандартів, які відповідають європейським напрямам розвитку. Це вимагає застосування досвіду ЄС щодо регламентів та механізмів надання коштів, прозорості їхнього розподілу та запровадження штрафних санкцій за недотримання встановлених вимог.

3.3. Роль інновацій та новітніх технологій у відновленні та розвитку аграрного сектора після війни

Важливим аспектом стратегічного розвитку агропромислового комплексу України є інтеграція цифрових технологій у сільськогосподарське виробництво. Це не тільки сприятиме збільшенню ефективності та конкурентоспроможності української аграрної продукції, але й забезпечить більш високий рівень безпеки та сталого розвитку. Завданнями у цьому напрямку є впровадження інноваційних рішень, використання генних розробок, біо- та нанотехнологій, а також створення ефективної системи кіберзахисту, що є критично важливим для забезпечення безпеки цифровізованого аграрного сектору.

Інноваційний розвиток в агробізнесі має включати розробку нових видів діяльності, впровадження передових технологій у виробництві та збуті продукції. Ефективність такої стратегії має відображатися у зростанні прибутків, збільшенні частки ринку та підвищенні загальної продуктивності.

На державному рівні, стратегія розвитку інноваційної діяльності, яка була затверджена Кабінетом Міністрів ще до початку війни, вказує на необхідність особливої уваги до аграрного сектору як частини агропромислового комплексу. Цілі та завдання, окреслені у цій стратегії, включають підтримку інновацій, що має стати ключовим фактором в досягненні сталості та модернізації аграрного сектору.

З урахуванням цих викликів і можливостей, Україна має активно працювати над впровадженням і застосуванням новітніх технологій, вдосконаленням регулятивної бази, і підвищенням прозорості управління державними ресурсами, відповідно до європейських стандартів та практик.

Аграрний сектор України, відомий своїм великим потенціалом, має всі шанси стати локомотивом економічного зростання країни. Використання сучасних агротехнологій, як-от сільськогосподарська автоматика, прецизійне землеробство, а також біотехнології, може забезпечити високу врожайність і дохідність з кожного гектара оброблюваних земель. Такі інновації, разом з

розвитком органічного виробництва та впровадженням енергоефективних та екологічно чистих технологій, можуть суттєво покращити продуктивність та зменшити екологічний вплив аграрної діяльності [7, с. 9].

Міністерство аграрної політики та продовольства України представило цього року інноваційну Стратегію розвитку агропромислового комплексу, яка орієнтована на наступні десять років. Основою цієї стратегії є повна вертикальна інтеграція, що передбачає забезпечення виробництва необхідних матеріально-технічних ресурсів і засобів виробництва в межах країни. Такий підхід може сприяти значному збільшенню обсягів виробництва сільськогосподарських культур, зокрема зернових і олійних, а також розвитку внутрішньої переробки та виробництва продукції тваринництва і садівництва.

Ключові напрямки стратегії включають відновлення зрошення для сільськогосподарських земель, поступове заміщення імпортованих харчових продуктів внутрішніми виробами, а також розвиток зеленої енергетики. Зокрема, планується більш повне використання вторинних відходів для виробництва біопалива, що має стати важливою складовою в зниженні залежності України від імпортованої енергії [37].

Така інноваційна стратегія, що відповідає європейським стратегічним напрямкам і вимогам Green Deal, сприятиме не лише сталому розвитку аграрного сектору, а й загальному економічному прогресу України, підсилюючи її позиції на міжнародній арені.

Одним з ключових напрямів інноваційної стратегії розвитку України є забезпечення експорту сільськогосподарської продукції, яке важливе не тільки для національної економіки, але й для забезпечення світового продовольчого ринку. Важливими кроками для зміцнення експортного потенціалу є ремонт та будівництво нових зерноскладів, а також розвиток безпечних залізничних маршрутів з відповідною вантажомісткістю, зокрема до портів Румунії на Чорному морі. Відновлення залізничних перевезень до Західної Європи також має значення, хоча там відсутні потрібні портові потужності для морського транспортування зерна.

Стратегія розвитку агропромислового комплексу України включає інноваційні підходи, такі як повна вертикальна інтеграція, що сприяє локалізації виробництва та імпортозаміщенню. Прогнозується, що реалізація цієї стратегії підвищить обсяги виробництва зернових і олійних культур, а також внутрішнє перероблення і виробництво продукції тваринництва та садівництва. Заплановані дії з відновлення зрошення, заміщення імпорту харчових продуктів та розвиток біопалива з відходів, що має на меті зниження енергозалежності.

Значну роль у фінансуванні аграрних інновацій відіграє грантовий метод через інноваційні платформи та акселератори. Використання краудфандингу, який базується на соціальних мережах, дозволяє залучати кошти від широкого кола інвесторів, зокрема через технологію блокчейн, яка забезпечує прозорість і доступність взаємодій між інвесторами та інноваційними підприємствами агробізнесу. Це відкриває нові можливості для малих інноваторів у агросекторі, допомагаючи їм отримати фінансування і реалізувати свої ідеї на практиці [22].

Однією з ключових складових стабільного розвитку агробізнесу є застосування інноваційних фінансових інструментів, таких як інноваційні ваучери. Інноваційний ваучер для агробізнесу виступає як безповоротна фінансова допомога, яка налагоджує взаємодію між аграріями та науково-дослідними установами для розробки та впровадження технологій [25, с. 93].

Інший важливий аспект стратегії розвитку агробізнесу полягає в переосмисленні набору вирощуваних культур з акцентом на підвищення продуктивності. Наприклад, в умовах українського клімату можливе вирощування сої, що адаптована до суворих зим і сухого спекотного літа. Важливим також є розширення глибини переробки: переробляючи зерно на борошно або використовуючи зернову продукцію у тваринництві, можна значно підвищити додану вартість продукції. Наприклад, переробка насіння соняшнику на соняшникову олію є успішним проектом, хоча і потребує часу

для встановлення виробничих потужностей і інфраструктури. Перспективи переробки зерна на борошно в наступні п'ять років оцінюються приблизно у 20% [24, с. 9].

Для забезпечення подальшого розвитку агропромислового виробництва необхідно збільшити інвестиції у сфери, такі як іригація, що може сприяти зростанню валового виробництва рослинництва через відновлення цільового використання поливних площ та підвищення ефективності виробництва культур. Інноваційне оновлення агропромислового виробництва має орієнтуватися на технічне та технологічне переозброєння відповідно до світових стандартів, що вимагає збільшення обсягів інвестиційних вкладень у цю галузь (рис.3.1), розширення асортименту продукції, зокрема продовольчих товарів, та підвищення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції на світових ринках [10, с. 60].

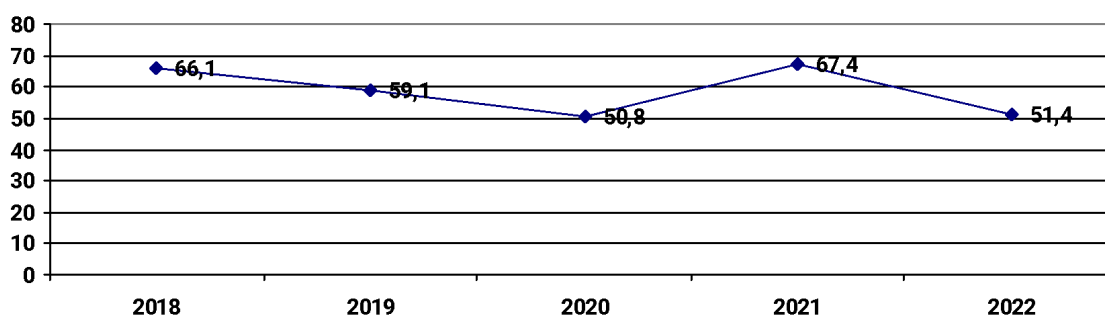

Рис. 3.1. Динаміка капітальних інвестицій у сільському, лісовому та рибному господарствах, млрд. грн.

Джерело: [36]

У 2021 році капітальні інвестиції в сільське, лісове та рибне господарство майже зрівнялися з показниками 2018 року, що свідчить про відновлення та стабілізацію інвестиційних потоків в аграрному секторі. Це стало можливим завдяки зміцненню довіри інвесторів та сприятливій політичній підтримці.

Зарубіжні дослідження та практика у сфері реалізації програм сталого розвитку сільського господарства зосереджуються на створенні сталих продовольчих агроєкосистем, охороні навколишнього середовища,

збереженні природних ресурсів і запобіганні кліматичним змінам. Підход до сільського господарства орієнтований на антропогенний вплив, який дозволить забезпечувати відновлення природних ресурсів для поточних та майбутніх поколінь. Сюди входить інтеграція екологічних, економічних та соціальних аспектів, без високого рівня освіти та відповідальності в яких неможливо досягти сталих результатів. Стійкий розвиток сільського господарства не тільки задовольняє потреби суспільства, але й сприяє збереженню природних ресурсів і покращенню стану довкілля [19, с. 15].

Стратегічний план Спільної аграрної політики (САП) Європейського Союзу, що був запроваджений у 2023 році, робить значний акцент на "зелені" ініціативи. Сюди включені будуть заходи, що сприяють сталому розвитку сільського господарства та сільських територій, зокрема через впровадження екологічних технологій та підвищення ефективності використання ресурсів. Вплив цієї стратегії спрямований на зміцнення екологічної стійкості, зменшення залежності від хімічних добрив та пестицидів, а також на підвищення якості життя в сільських регіонах.

Реалізація концепції сталого розвитку в українському агробізнесі вимагає чіткого визначення основних принципів та елементів, які будуть складовими єдиної структури сталого розвитку не тільки для окремих господарств, але й для всієї сільськогосподарської галузі, сільських територій та агропродовольчого сектору як невід'ємної частини національної економіки. Така комплексна архітектура сталого розвитку має включати координацію дій на всіх рівнях управління і виробництва (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Стратегічні орієнтири сталого розвитку аграрного сектору і сільських територій України у контексті концепції сталого розвитку

Джерело: [19]

Наука, інновації та передові цифрові технології виступають ключовими інструментами для досягнення цілей сталого розвитку. Важливим аспектом є також забезпечення достатнього фінансування як стратегічних, так і поточних програм розвитку, які спрямовані на покращення продуктивності, збереження природних ресурсів і підвищення якості життя на сільських територіях. Сюди можна включити інвестування в освіту та тренінги для фермерів, підтримку досліджень у сфері агротехнологій та розробку нових екологічно чистих технологій.

Забезпечення сталого розвитку в агробізнесі також передбачає інтеграцію екологічних стандартів та практик, які сприятимуть зниженню впливу сільськогосподарської діяльності на довкілля, зокрема через оптимізацію використання водних та земельних ресурсів, мінімізацію використання пестицидів та добрив, а також забезпечення біодиверсифікації. Сталість та екологічна безпека мають стати важливими критеріями при оцінці ефективності та успішності агропродовольчої політики в країні.

ВИСНОВКИ

Агробізнес має розглядатися як передова і високоефективна форма організації продовольчого виробництва, де всі його галузі інтегровані в єдину, структурно завершену, збалансовану і технологічно пов'язану систему. Основною метою цієї системи є максимальне забезпечення населення продовольчими товарами. Аграрний сектор відіграє стратегічну роль у економіці країн, адже він є основною продуктивною системою, яка забезпечує стабільне постачання громадян необхідними продуктами харчування та товарами першої потреби. Таким чином, розвиток аграрного сектору є ключем до економічної безпеки держави.

Індикатори, які відображають значення аграрного сектору, включають відсоток активного населення, зайнятого в аграрному секторі, та його питому вагу в структурі внутрішнього валового продукту. Ці показники демонструють стан аграрного виробництва та змінюються залежно від глобальних економічних політик та рівня підтримки сільських жителів на державному рівні.

На основі аналізу теоретичних основ збитків від війни пропонується наступне визначення: збитки від війни — це кількісна величина, яка виражається у вартісних показниках і являє собою результат зміни стану об'єктів. Це виражається в порушенні їх цілісності або погіршенні інших властивостей, фактичні або потенційні економічні та соціальні втрати, які виникають у результаті подій, що відбуваються під час війни та анексії.

Український уряд разом із міжнародними партнерами активно вживає заходів для підтримки сільськогосподарського виробництва та торгівлі в умовах війни. Вони включають зниження податків, тарифів і квот, а також розробку нових складських потужностей та маршрутів для експорту агропродукції. Ця війна, як і інші глобальні потрясіння, наприклад пандемія Covid-19, вказала на системну крихкість глобалізованого сільського господарства з його спеціалізацією та залежністю від міжнародної торгівлі.

За звітом Національної академії наук України та ФАО, сімейні фермери та приватні селянські господарства проявили велику стійкість в умовах кризи, в тому числі завдяки меншій залежності від зовнішніх ресурсів та міжнародної торгівлі. Вони використовують власне обладнання та ресурси, а також активно залучають місцеву робочу силу, що допомагає їм адаптуватися до викликів війни та забезпечувати продовольчу безпеку на місцевому рівні.

Місцеві виробники продуктів харчування в Україні демонструють високу стійкість завдяки мінімальній залежності від зовнішніх ресурсів та міжнародної торгівлі. Вони володіють власним обладнанням, технікою та складськими приміщеннями, часто використовують органічні добрива та місцеві сорти насіння. Продукція продавалася на місцевих ринках або через неформальні мережі, забезпечуючи зайнятість місцевих жителів. Взаємна підтримка та солідарність між виробниками сприяли їх здатності адаптуватися до складних обставин, зокрема виробництву їжі для сімей, громад, Збройних Сил України та внутрішньо переміщених осіб.

Сільськогосподарська політика, що реалізувалася урядом України під час війни, виявилася ефективною у підтримці великого експортно-орієнтованого агробізнесу, що суттєво постраждав на початку російського вторгнення. Проте ця політика виявилась менш ефективною для підтримки дрібних виробників, які потребують допомоги у протистоянні військовим загрозам.

До війни, український агропромисловий комплекс був одним із лідерів світового ринку продовольства. У 2021 році, аграрна продукція склала майже 40% від усього експорту країни, забезпечуючи Україні місце серед топ-10 світових виробників та експортерів зернових, олійних культур, олії, шроту та продукції тваринництва. Військовий конфлікт, розпочатий Росією, суттєво ускладнив положення українських аграріїв, знизивши позиції країни на світовому ринку, що включало знищення і руйнування давно встановлених логістичних ланцюгів і технологічних процесів.

Український аграрний бізнес переживає дуже важкі часи через збройну агресію Російської Федерації. Загальні прямі втрати сільгоспвиробників оцінюються в 7832,4 млн дол. США, які виникли внаслідок неможливості обробки ґрунту на окупованих територіях, втрати від 15 до 20% поголів'я худоби, крадіжок зерна, руйнування тваринницьких комплексів, примусового закриття агроформувань та інших факторів.

Першочерговим завданням є покращення експортної логістики. Попри блокування морських шляхів, вдалось значно збільшити обсяги експортованої аграрної продукції з 350 тисяч тонн у березні до 3 мільйонів тонн у липні 2022 року, завдяки міжнародній підтримці та відновленню портів на Чорному морі.

Другим пріоритетом є забезпечення надійного зберігання врожаю. Завдяки підтримці ФАО, українські аграрії отримали необхідне обладнання для зберігання зернових, що частково вирішило проблему дефіциту зерносховищ через їх часткове знищення війною.

Третім пріоритетом є забезпечення доступу до фінансових ресурсів. Наразі активно триває робота українських та міжнародних партнерів над створенням кредитних ліній та забезпеченням аграріїв доступом до фінансів.

Для подолання основних ризиків і втрат в аграрній сфері, уряду необхідно сприяти відновленню поголів'я тварин, адаптувати аграрну політику до положень Спільної аграрної політики ЄС, привести вітчизняне законодавство у відповідність до європейських вимог, продовжити програму «Доступні кредити 5-7-9» та збільшити ліміти кредитування для підтримки агробізнесу.

Україна, визнана світовими експертами як один з аграрних лідерів Європи та світу, попри серйозні виклики, такі як мінування полів та скорочення виробничих засобів, продовжує грати ключову роль у глобальному продовольчому ланцюжку. Плани розвитку аграрної галузі після завершення війни включають модернізацію переробних потужностей, збільшення доданої вартості продукції, розширення галузей садівництва та

тваринництва, а також розвиток біоенергетики. Важливим аспектом відновлення є інтеграція принципів «зеленого курсу» (Green Deal), що передбачає перехід до сталого розвитку в усіх секторах економіки, навіть під час війни.

Сільськогосподарські виробники усвідомлюють необхідність використання всіх доступних ресурсів для збереження свого бізнесу та робочих місць у такий важкий період. Вони прагнуть збільшити обсяги виробництва, що є вирішальним для забезпечення продовольчої безпеки країни.

Для підтримки прибуткового агробізнесу необхідно реалізувати комплекс заходів. Зокрема, важливим є запровадження пільгових умов закупівлі сільгосппродукції, відшкодування ПДВ, забезпечення аграріїв страховими гарантіями, а також зниження логістичних витрат. Ініційовано новий логістичний напрямок, що включає запуск власних автопарків для транспортування зернових. Важливим є також ефективне впровадження експортної політики та диверсифікація ринків збуту.

Українські аграрії докладають значні зусилля для підтримки продовольчої безпеки як в межах країни, так і на глобальному рівні, намагаючись забезпечити продуктами харчування найбільш незахищені верстви населення світу. Вони розраховують на підтримку міжнародної спільноти у вирішенні фінансових питань.

Розвиток українського агробізнесу має відбуватися на основі інновацій, що дозволить не тільки досягнути економічного зростання, але й забезпечити стійкий розвиток регіонів. Інноваційна стратегія передбачає використання повної вертикальної інтеграції, що охоплює забезпечення виробництва всіх необхідних ресурсів, розвиток зеленої енергетики, повну переробку вторинних відходів і виробництво біопалива. Це допоможе зменшити енергозалежність країни, підвищити продуктивність аграрного сектору та розширити експортний потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану. Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20> (дата звернення 22.06.2024 р.)
2. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України щодо забезпечення кредитної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.03.2022 р. № 378. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/378-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 22.06.2024 р.)
3. Аграрні збитки та втрати під час війни: методологія оцінювання і поточні результати. Український клуб аграрного бізнесу: сайт. 06.03.2023. URL: https://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/agrarni_zbitki_ta_vtrati_pid_chas_viyeni_metodologiya_otsinyuvannya_i_potochni_rezultati (дата звернення 22.06.2024 р.)
4. Андрусенко Г.О., Мартянов В.П. та ін. Організація агробізнесу і підприємництва: Навч. посібник / За ред. В.П. Мартянова; Харк. держ. аграр.ун-т ім. В.В.Докучаєва. Харків, 1998. 280с.
5. Арестархов О. Ринок добрив 2022: українська хімія витримала удар, адаптувалася до військових умов і розпочала відновлення. 26.12.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/880515.html> (дата звернення 24.07.2024 р.)
6. Батажок С. Г. Інструменти фінансового забезпечення розвитку аграрного сектору економіки України. Формування ринкових відносин в Україні. 2024. № 2. С. 69-81.
7. Безтелесна Л. І., Брелюс І.М. Сучасні тренди функціонування аграрного сектору України. Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки. 2023. Вип. 2. С. 3-11.
8. Бізнес назвав основні напрямки розвитку агросектору під час війни. URL: <https://landlord.ua/news/biznes-nazvav-osnovni-napriamky-rozvytku-hrosektoru-pid-chas-viiny/> (дата звернення 24.07.2024 р.)

9. Білокінь О.П. Сучасні тенденції розвитку матеріально-технічного забезпечення аграрного сектору в Харківській області / О.П. Білокінь // Науковий погляд: економіка та управління. - 2021. - № 2. - С. 12-17.
10. Бойко Л., Бойко В. Сучасний стан агробізнесу в Україні та його левітація у післявоєнний період. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, 2023. Вип. 16, С. 55-61.
11. Бойко В., Бойко Л. Продовольча безпека та ризики для аграрного виробництва під час війни в Україні. Економіка та суспільство. 2022. № 41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-27> (дата звернення 24.07.2024 р.)
12. Бойко Л.О. Нові ніші підприємницької діяльності в аграрній галузі Ефективна економіка. 2021. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9449> (дата звернення 24.07.2024 р.)
13. Бойко Л.О. Нішеві культури – прибутковий бізнес для аграрного підприємства : XIII Міжнародна науково-практична конференція Social function of science, teaching and learning. 14-17 грудня 2020 р. Бордо, Франція. URL: <https://isg-konf.com/uk/social-function-of-science-teaching-and-learning-ua/> (дата звернення 24.07.2024 р.)
14. Бойко В.О., Осадчий А.А., Бойко Л.О. Соціальні мережі – перспективний напрям просування бізнесу у підприємницькій діяльності. Вісник Херсонського національного технічного університету. 2021. № 2 (77). С. 178–185
15. Висоцький Т. Окупанти крадуть в українських аграріїв зернові, олію, овочі та сільгосптехніку. АгроЕліта: 4.05.2022. URL: <https://agroelita.info/vysotskyi-okupanty-kradut-v-ukrainskykhahariiiv-zernovi-oliuu-ovochoi-ta-silhosptekhniku> (дата звернення 15.07.2024 р.)
16. В лютому 2023 року було експортовано 6,9 млн тонн аграрної продукції..7.03.2023. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/233890.html> (дата звернення 24.07.2024 р.)

17. Вольська О.М., Барсук Ю.В. Формування зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів аграрного ринку в умовах глобалізації. Менеджер. 2020. № 2. С. 53-62.
18. Дудзяк О.А., Гуменюк І.І. Влив агрохолдингів на розвиток сільських територій. Формування ринкових відносин в Україні. 2019. № 2. С. 100-105.
19. Єрмаков О.Ю., Тюріна А.А., Калашникова Г.О. Економічна оцінка інвестиційного потенціалу аграрного сектору України. Біоекономіка і аграрний бізнес. 2022. Т. 13, № 2. С. 5-18.
20. Залєвська-Шишак А.Д., Фесун Ю.А. Роль агрохолдингів у впровадженні інновацій в аграрному секторі економіки України Ефективна економіка. 2021. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2021_1_55 (дата звернення 15.07.2024 р.)
21. Іванов С.В. Вплив збройного конфлікту (війни, бойових дій) на вартість підприємства: [монографія] Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. 175 с.
22. Кирилов Ю.Є., Грановська В.Г. Напрями та пріоритети післявоєнного розвитку аграрного сектору економіки України Ефективна економіка. 2023. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_1_13 (дата звернення 15.07.2024 р.)
23. Крюкова І.О., Степаненко С.В. Ефективність вітчизняного агробізнесу у призмі пріоритетів сталого розвитку. Агросвіт. 2022. № 9-10. С. 3–12.
24. Лазарева О.В., Мась А.Ю., Борисевич К.Ю. Орієнтири розвитку агробізнесу в системі управління земельними ресурсами в Європі та Україні. Агросвіт. 2022. №2. С. 3-9.
25. Маєвська Н.І. Трансформація агропродовольчих ланцюгів в контексті війни в Україні. Інфраструктура ринку. 2022. Вип. 69. С. 92-98.
26. Мазана Т.В., Ткаченко В.П. Трудові ресурси сільського господарства та ефективність їх використання в ринкових умовах. Ефективна економіка. 2011. №12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=840> (дата звернення 15.07.2024 р.)
27. Малиш І.А. Управління інноваційно-інвестиційним забезпеченням розвитку підприємств аграрного сектору: загальнодержавний та регіональний

аспект. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія Економічні науки. 2021. № 1. С. 21-28.

28. Мамонова Н., Бородіна О., Кунс Б. Українське сільське господарство у воєнний час стійкість, реформи та ринки URL: <https://www.tni.org/en/article/ukrainian-agriculture-in-wartime?translation=uk> (дата звернення 15.07.2024 р.)

29. Матвієнко О.О., Поворозник М.Ю. Діджиталізація глобального аграрного сектору. Ефективна економіка. 2023. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_1_42 (дата звернення 15.07.2024 р.)

30. Мостовий Г.І. Агробізнес: державне регулювання: Монографія. – Харків: Основа, 2002. 300 с.

31. Негода Ю.В. Місце аграрного сектору в національній економіці України. Економіка та держава наука. 2019. №8. С. 41-43

32. Негрей М.В., Трофімцева О.В. Аналіз функціонування аграрного сектору України в умовах війни. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна серія «Економічна». 2022. № 102. С. 49–56.

33. Негрей М., Тараненко А., Костенко І. Аграрний сектор України в умовах війни: проблеми та перспективи. Економіка та суспільство. 2022. № 40. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-38> (дата звернення 25.07.2024 р.)

34. Немцева Ю. Через війну в Україні зруйновано 206 тваринницьких ферм. *Kurkul.com*: сайт. 14.11.2022. URL: <https://kurkul.com/news/31880-cherez-viynu-v-ukrayini-zruynovano-206-tvarinnitski-h-ferm> (дата звернення 15.07.2024 р.)

35. Особливості функціонування аграрного сектора економіки України в умовах війни- URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/> (дата звернення 15.07.2024 р.)

36. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.07.2024 р.)

37. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://www.minagro.gov.ua> (дата звернення 15.07.2024 р.)

38. Прокопишин О., Полегенька М., Жидовська Н. Інноваційні стратегії розвитку агробізнесу України в післявоєнний період. Аграрна політика і вдосконалення економічних відносин в АПК. 2023. С. 33-37.
39. Риковська О. Аналіз стану сільського господарства України та імплементація нормативно-правових актів ЄС, дотичних до аграрних та довкіллевих питань / О. Риковська, О. Фраєр, О. Михайленко; за ред. М. Белкіна, А. Даниляк. К.: ГО "Екодія", 2024. 22 с.
40. Русан В. Аграрний сектор економіки: підсумки 2022 та прогноз на 2023 рік. Національний інститут стратегічних досліджень: 10.03.2023. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4860> (дата звернення 15.07.2024 р.)
41. Савицький Е. Сучасні реалії інноваційного розвитку підприємств агробізнесу в Україні. Економіка та суспільство. 2021. № (31). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-56> (дата звернення 15.07.2024 р.)
42. Семенов В.Ф., Сіваченко І.Ю., Федоряк В.П. Загальний курс агробізнесу: Навч. посібник / За ред. В.Ф. Семенова, І.Ю. Сіваченка. К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. 301 с.
43. Сіваченко І.Ю. Міжнародний агробізнес: Навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2003. 208 с.
44. Слав'юк Р. Суть, природа та інтегральні форми реалізації аграрного бізнесу. Вісник Львів. держ. аграр. ун-ту: Економіка АПК. 2001. № 8. С. 86-92.
45. Слюсаренко А. Система оцінки зовнішньоекономічної безпеки підприємств аграрного сектору. Аграрна економіка. 2022. Т. 15, № 3-4. С. 119-129.
46. Собкевич О. В., Шевченко А. В., Русан В. М., Бєлашов Є. В., Жураковська Л. А. Реальний сектор економіки України в умовах системних викликів: аналіт доп. К.: НІСД, 2021. 53 с. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/realniy-sektor-ekonomiki-ukraini-v-umovakh-sistemnikh-viklikiv> (дата звернення 15.07.2024 р.)

47. Степаненко С.В. Фінансова підтримка інклюзивного розвитку аграрного сектору і сільських територій. Підприємництво та інновації. 2023. Вип. 26. С. 24-31.
48. Сумарні втрати склали \$40 млрд, які через війну отримав аграрний сектор України. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/12/19/695167/> (дата звернення 15.07.2024 р.)
49. Тарасевич Н.В. Концептуальні підходи до визначення економічної сутності агробізнесу у міжнародному аспекті. Modern Economics. 2021. № 28. С. 134–139.
50. Україна. Експорт зернових та олійних культур за 2022-2023 рік. *UkrAgroConsult*: сайт. 2023. URL: <https://ukragroconsult.com/ukrayina-eksport-zernovyh-ta-olijnyh-kultur-za-2022-rik> (дата звернення 15.07.2024 р.)
51. Хахула Б.В. "Зелена економіка" – основа інноваційного розвитку аграрного сектору України. Продовольчі ресурси. 2023. Т. 11, № 20. С. 256-264.
52. Яськів Б., Брянська М. Як працює аграрний бізнес в умовах війни. Zn.Ua: 29.04.2022.
URL: <https://zn.ua/ukr/ariculture/jak-pratsjuje-ahramnij-biznes-v-umovakh-vijni.html> (дата звернення 15.07.2024 р.)

ДОДАТКИ

Додаток А

Площа посівна сільськогосподарських культур, тис.га

	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1991	14671	1558	1601	1533	4772	842
1992	13903	1498	1641	1702	5002	834
1993	14305	1530	1637	1552	4742	818
1994	13527	1485	1784	1532	461	804
1995	14152	1475	2020	1532	507	794
1996	13248	1359	2107	1547	479	772
1997	15051	1104	2065	1579	483	752
1998	13718	1017	2531	1513	461	468
1999	13154	1022	2889	1552	499	450
2000	13646	856	2943	1629	541	425
2001	15586	970	2502	1604	492	402
2002	15448	897	2834	1590	482	369
2003	12495	773	4001	1585	483	338
2004	15434	732	3521	1556	478	316
2005	15005	652	3743	1514	467	299
2006	14515	815	3964	1464	471	281
2007	15115	610	3604	1453	454	271
2008	15636	380	4306	1413	460	267
2009	15837	322	4232	1409	453	260
2010	15090	501	4572	1408	465	255
2011	15724	532	4739	1439	501	255
2012	15449	458	5194	1440	498	255
2013	16210	280	5051	1388	488	253
2014	14801	331	5257	1348	467	239
2015	14739	237	5105	1291	446	235
2016	14401	292	6073	1312	447	224
2017	14624	316	6034	1323	445	226
2018	14839	276	6117	1319	439	228
2019	15318	222	5928	1309	452	225
2020	15392	220	6457	1325	464	219
2021	15995	227	6622	1283	460	217
2022	12171	184	5293	1208	378	193
2023	10985	250	5220	1210	397	187

Джерело: [36]

Додаток Б

Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис.т

	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник ¹	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні ²
1991	38674	36168	2311	14550	5932	1537
1992	38537	28783	2127	20277	5310	2122
1993	45623	33717	2075	21009	6055	2798
1994	35497	28138	1569	16102	5142	1153
1995	33930	29650	2860	14729	5880	1897
1996	24571	23009	2123	18410	5070	1924
1997	35472	17663	2308	16701	5168	2793
1998	26471	15523	2266	15405	5492	1178
1999	24581	14064	2794	12723	5324	766
2000	24459	13199	3457	19838	5821	1453
2001	39706	15575	2251	17344	5907	1106
2002	38804	14452	3271	16619	5827	1211
2003	20234	13392	4254	18453	6538	1697
2004	41809	16600	3050	20755	6964	1635
2005	38016	15468	4706	19462	7295	1690
2006	34258	22421	5324	19467	8058	1114
2007	29295	16978	4174	19102	6835	1470
2008	53290	13438	6526	19545	7965	1504
2009	46028	10068	6364	19666	8341	1618
2010	39271	13749	6772	18705	8122	1747
2011	56747	18740	8671	24248	9833	1896
2012	46216	18439	8387	23250	10017	2009
2013	63051	10789	11051	22259	9873	2295
2014	63859	15734	10134	23693	9638	1999
2015	60126	10331	11181	20839	9214	2153
2016	66088	14011	13627	21750	9415	2007
2017	61917	14882	12236	22208	9286	2048
2018	70057	13968	14165	22504	9440	2571
2019	75143	10205	15254	20269	9688	2119
2020	64933	9150	13110	20838	9653	2024
2021	86010	10854	16392	21356	9935	2235
2022	53864	9942	11329	20900	7512	1995
2023	59772	13130	12760	21359	8297	1996

Джерело: [36]

Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі

	культури зернові та зернобобові ¹ / <i>cereal and leguminous crops¹</i>	буряк цукровий фабричний / <i>sugar beet (for processing)</i>	соняшник ¹ / <i>sunflower¹</i>	картопля / <i>potatoes</i>	культури овочеві / <i>vegetables</i>	культури плодові та ягідні ² / <i>fruits and berries²</i>
1991	26,5	234	14,6	95	128	23,0
1992	27,9	194	13,0	119	110	32,2
1993	32,1	222	12,7	137	130	43,2
1994	26,8	192	9,1	105	115	18,0
1995	24,3	205	14,2	96	120	29,8
1996	19,6	183	10,5	119	112	30,6
1997	24,5	176	11,5	106	114	44,5
1998	20,8	174	9,3	102	123	28,6
1999	19,7	156	10,0	82	111	19,2
2000	19,4	177	12,2	122	112	38,4
2001	27,1	183	9,4	108	123	30,5
2002	27,3	189	12,0	104	124	36,5
2003	18,2	201	11,2	116	139	56,0
2004	28,3	238	8,9	133	149	58,1
2005	26,0	248	12,8	128	157	63,7
2006	24,1	285	13,6	133	171	45,0
2007	21,8	294	12,2	131	152	61,7
2008	34,6	356	15,3	139	174	64,4
2009	29,8	315	15,2	139	183	70,7
2010	26,9	279	15,0	132	174	78,2
2011	37,0	363	18,4	168	195	84,9
2012	31,2	411	16,5	161	199	89,9
2013	39,9	399	21,7	160	200	103,5
2014	43,7	477	19,4	176	208	95,2
2015	41,1	436	21,6	161	206	104,5
2016	46,1	482	22,4	166	211	101,9
2017	42,5	475	20,2	168	208	103,1
2018	47,4	509	23,0	171	214	128,4
2019	49,1	461	25,6	155	214	108,1
2020	42,5	416	20,2	157	207	105,6
2021	53,9	479	24,6	166	215	117,3
2022	45,8	541	21,6	174	200	116,1
2023	55,2	525	24,5	177	209	119,0

Джерело: [36]

Індикатори Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в
Україні на період до 2030 роки,

Індикатор	Поточне значення (звітний рік)	Значення 2030 року
<i>Стратегічна ціль 1</i>		
Частка господарств, що взяли участь у програмах державної аграрної підтримки, %	...	...
Частка господарств, що взяли участь у програмах міжнародної технічної допомоги, (в тому числі ЄС) %	...(...)	... (...)
<i>Стратегічна ціль 2</i>		
Частка витрат на харчування в загальних споживчих витратах, %	45,9 (2021 рік)	25,2
Диференціація споживання м'яса та м'ясопродуктів залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, разів	2,0 (2021 рік)	1,5
Диференціація споживання молочних продуктів залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, разів	2,2 (2021 рік)	1,5
Диференціація споживання фруктів та ягід залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, разів	2,6 (2021 рік)	1,7
<i>Стратегічна ціль 3</i>		
Продуктивність праці в сільському господарстві, тис. доларів США на одного зайнятого	18,6 (2021 рік)	27,6
Частка виробництва пшениці у світовому виробництві, %	2,7 (2022/2023 МР)	4,2
Частка виробництва кукурудзи у світовому виробництві, %	2,0 (2022/2023 МР)	3,5
Частка виробництва ячменю у світовому виробництві, %	4,0 (2022/2023 МР)	6,8
Частка виробництва соняшникової олії у світовому виробництві, %	27,8 (2022/2023 МР)	29,5
Частка виробництва цукру у світовому виробництві, %	0,8 (2022/2023 МР)	1,0
Частка експорту пшениці у світовому експорті, %	7,9 (2022/2023 МР)	9,2
Частка експорту кукурудзи у світовому експорті, %	15,0 (2022/2023 МР)	15,0
Частка експорту ячменю у світовому експорті, %	8,4 (2022/2023 МР)	9,5
Частка експорту соняшникової олії у світовому експорті, %	40,3 (2022/2023 МР)	45,0
Частка експорту цукру у світовому експорті, %	1,1 (2022/2023 МР)	1,5
Частка прибуткових підприємств рослинництва, %	80,9 (2022 рік)	91,5

Частка прибуткових підприємств тваринництва, %	68,4 (2022 рік)	80,0
Частка прибуткових підприємств харчової промисловості, %	67,2 (2022 рік)	82,0
<i>Стратегічна ціль 5</i>		
Частка сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом, у загальній площі с.г. угідь, %	0,6 (2022 рік)	1,1
Відсоток використаних або перероблених відходів сільського господарства, %	23 (2020 рік)	60
Відсоток використаних або перероблених відходів харчової промисловості, %	79 (2020 рік)	85
<i>Стратегічна ціль 6</i>		
Частка капітальних інвестицій у нематеріальні активи у сільському господарстві у загальному обсягу інвестицій, %	2,1 (2022 рік) (у середньому по економіці 5,9%)	Не нижче середньої по економіці
Частка капітальних інвестицій у нематеріальні активи у харчовій промисловості у загальному обсягу інвестицій, %	3,0 (2022 рік) (у середньому по економіці 5,9%)	Не нижче середньої по економіці
Обсяги переробленої сільськогосподарської сировини, млн т/рік	20,1	38,8
Частка переробленої с.г. сировини у експорті, %	-	50
<i>Стратегічна ціль 7</i>		
Рівень зайнятості у сільській місцевості, %	54,4 (2021 рік)	75
Диференціація середньої заробітної плати у місті порівняно з сільською місцевістю, разів	1,5 (2021 рік)	1,2

Джерело: [37]